
ÖTÜKEN

BİR PENCERE İKİ MANZARA

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN GÖZÜNDEN OSMANLI DEVLETİ'NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI (1908-1913)

FAYSAL MAYAK

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1571
KÜLTÜR SERİSİ: 897

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-988-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Son Okuma: Hüseyin Özdemir

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

FAYSAL MAYAK, Şanlıurfa-Siverekli bir ailenin çocuğu olarak 1979 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Antalya'da tamamladı. 1996 yılında girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bir okulda sosyal bilgiler öğretmeni olarak göreve başladı. 2005 yılında Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde başladığı yüksek lisans öğrenimini 2008 yılında bitirdi. 2019 yılında aynı bölümde doktorasını tamamlayan yazarın birçok bilimsel makalesi ile *Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)* ve *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)* başlıklı iki kitabı vardır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 13
ÖN SÖZ 15
GİRİŞ 19

BİRİNCİ BÖLÜM
BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN
YAŞAM ÖYKÜSÜ

Ailesi, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı 27
Gazeteciliği ve Siyaset Adamlığı 28
Eğitimci Yönü 33
Maarif Nazırlığı ve Bu Dönemdeki Çalışmaları 34
Tanin Gazetesinin Dışında Yazdığı Yazılar ve Kitapları 38
Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Vefatı 42
Osmanlı Mebuslarının İngiltere Seyahati ve İsmail Hakkı Bey'in Seyahat Notları 44
Mebusların Fransa Üzerinden İngiltere'ye Seyahatleri 47
Osmanlı Mebuslarının Londra Ziyareti ve Buradaki Temasları 51
İsmail Hakkı Bey'in Londra Seyahati Yazıları 53
Romanya, Macaristan ve Avusturya Seyahat Yazıları 77

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNE DIŞ POLİTİKADA
YAŞANAN GELİŞMELER

Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanma Çabaları 85
Keşof Olayı ve Şarkî Rumeli Demir Yollarını İşgal Meselesi 86
Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi 98
Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanmasından Balkan Savaşlarına Kadar Osmanlı-Bulgar İlişkileri 116
Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı 136
Avusturya ile Rusya Arasında Yapılan Buchlau Mülakatı (15-16 Eylül 1908) 138
Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı ve Yaşanan Gelişmeler 141
Osmanlı Devleti'nin Avusturya Mallarına Uyguladığı Boykot 148
Osmanlı Devleti-Avusturya Görüşmelerinin Devamı ve Anlaşmanın Sağlanması 152
Bosna-Hersek ve Bulgaristan Krizleri Karşısında Avrupa Devletleri ve Osmanlı Dış Politikası 156
Bosna-Hersek'in İlhakının Avusturya-Sırbistan İlişkilerine Etkileri 179
Girit'in Yunanistan'a Katılması 187
Osmanlı Arap Coğrafyasında Yaşanan Gelişmeler 231
Arnavutluk Hakkında Yazdığı Makaleler 250
Balkan Savaşları ve Arnavutluk 269

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ULUSLARARASI DIŞ POLİTİK GELİŞMELER ÜZERİNE YAZDIĞI MAKALELER

Yunanistan İhtilalı ile İlgili Kaleme Aldığı Makaleler....279
Üçlü İttifak Çerçevesinde Osmanlı-Alman İlişkileri....289
Üçlü İttifak'ta Avusturya-İtalya Çatlağı ve Almanya....294
Mahmud Şevket Paşa'nın Almanya ve Fransa Ziyaretleri....299
İran'da Yaşanan Gelişmeler Hakkında Yazdığı Makaleler....318
İngiltere'nin İran Politikası....328
Rusya'nın İran Politikası....330
İran'daki Durumun Fas'taki Gelişmelerle Benzerlikleri....338
Potsdam Mülakatı Üzerine Yazdığı Makaleler....344
Fas'taki Gelişmeler ve Agadir Krizi Hakkında Yazdığı Makaleler....351
Fas Konusunda Almanya'nın Rolü ve Agadir Krizi....357
Agadir Krizi'nde İspanya ve İngiltere'nin Rolü....369
Amerika Birleşik Devletleri'nde Yaşanan Gelişmeler....374
İspanya'da Yaşanan Gelişmeler....378
Rusya ile İlgili Yazdığı Makaleler....385
Rusya'nın Uzak Doğu Politikası....393
Fransa'da Yaşanan Gelişmeler ve Osmanlı-Fransız İlişkileri....399
İngiltere ile İlgili Yazdığı Makaleler İngiliz İç Politikasında Yaşanan Gelişmeler....414
İngiltere'de Yaşanan Taht Değişikliği....419
Butros Gali Suikastı ve Mısır'da Yaşanan Gelişmeler....422
İngiliz Basını ve Osmanlı İç Politikası....425
Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Basra Körfezi ve Bağdat Demir Yolu....428

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TRABLUSGARP SAVAŞI ÜZERİNE YAZDIĞI MAKALELER

Racconigi Antlaşması Üzerine Yazdığı Makaleler....439
Savaş Öncesi İtalya'nın Trablusgarp Hakkında Nabız Yoklama Faaliyetleri....442
İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgali ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler....447
İtalya'nın Beyrut Bombardımanı ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler....463
İtalya'nın Çanakkale Boğazı'na Saldırması....469
İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı İşgali....476

BEŞİNCİ BÖLÜM
BALKAN SAVAŞLARI İLE İLGİLİ YAZDIĞI MAKALELER

Balkan İttihadı Meselesi Üzerine Yazdığı Makaleler....491
Avusturya ve Rusya'nın Balkan Politikaları....496
Balkan Devletleri Hükümdarlarının Seyahatleri....503

Balkan Hükümdarlarının İstanbul Ziyaretleri 504
Birinci Balkan Savaşı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler 510
Birinci Balkan Savaşı'nın Başlaması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 521
Mütareke Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 526
Yanya'nın Kaybedilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 547
Edirne'nin Bulgarların Eline Geçmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 561
İşkodra'nın Teslim Olması ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler 582
Londra Barış Müzakereleri ve Antlaşma'nın İmzalanması 592
İkinci Balkan Savaşı Öncesinde Yaşanan Gelişmeler 607
İkinci Balkan Savaşı ve Edirne'nin Geri Alınması 622

ALTINCI BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN İÇ GELİŞMELER HAKKINDA YAZDIĞI MAKALELER

1908 Seçimleri ve Mebusan Meclisinin Açılması 635
Kâmil Paşa'nın İstifası ve Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi 642
Hüseyin Hilmi Paşa'nın İkinci Sadareti ve Dış Politika 646
Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası ve Hakkı Paşa Hükümetinin Kurulması 649
Mehmed Reşad'ın Cülus Törenleri ve Rumeli Seyahati Hakkında Yazdığı Yazılar 653
Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Ekonomik Gelişmeler 656
1910, 1911 ve 1912 Bütçeleri ile İlgili Yazdığı Makaleler 662
Halktan İane Toplanması Hakkında Yazdığı Makaleler 671
Osmanlı Taşrasında Yaşanan Olaylar 675
Osmanlı Halkı ve Meşruti Yönetim 690
Osmanlı Topraklarında Yaşayan Yabancılar Hakkında Yazdığı Makaleler 694
Adliye Sisteminde Görülen Aksaklıklar 698
Kiliseler Kanunu ve Rum Patrikhanesi 703
Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihad ve Terakki Fırkasının Siyasi Mücadelesi 707
Kanunuesasî'nin 35. Maddesinin Düzenlenmesi 707
Muhalefetin Obstrüksiyon Hamlesi 710
Ayan Meclisinin Fesih Kararını Kabulü ve 1912 Seçimleri 714
Seçim Sonrası Mebusan Meclisi ile İlgili Yaşanan Gelişmeler 720
Arnavutluk Olayları ve Askerin Siyasete Karışması Meselesi 725
Mahmud Şevket Paşa'nın İstifası ve Said Paşa Kabinesinin Düşmesi 728
Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti ve Halaskâr Zabitan Grubunun Faaliyetleri 735
Muhaliflerin Meclis-i Mebusanı Feshetme Çalışmaları ve Meclisin Kapatılması 740
Mahmud Şevket Paşa'nın Öldürülmesi ve Said Halim Paşa Kabinesi 748
Meclis-i Ayan Üzerine Yazdığı Makaleler 753
Meclis-i Mebusan Üzerine Yazdığı Makaleler 756
İç Politikayla İlgili Müstakil Makaleler 767

SONUÇ 783
KAYNAKÇA 791
EKLER 809
DİZİN 821

ÖN SÖZ

Babanzade İsmail Bey'in yazıları ile tanışmam yüksek lisans tezim vesilesiyle olmuştur. *Tanin* gazetesinde Osmanlı-Alman ilişkilerini konu alan makale ve haber taraması yaparken İsmail Hakkı Bey ismine de rastlamıştım. *Tanin* gazetesi denince akla ilk olarak Hüseyin Cahid Bey gelmektedir. Ancak İsmail Hakkı Bey'in makalelerini incelediğim zaman Hüseyin Cahid Bey'den aşağı kalır yanının olmadığını gördüm. Hatta yüksek lisans tez çalışması yaptığım 1910-1912 zaman aralığında İsmail Hakkı Bey'in yazılarını kullanarak bir makale çalışması yaptım. Bu sayede İsmail Hakkı Bey'le ilgili araştırmalarda ilk tuğlayı koyduğumu düşünüyorum. İlerleyen zamanda çalışmayı derinleştirmeye ve bu konuda doktora tezi yazmaya karar verdim. Araştırmalarım yoğunlaştıkça İsmail Hakkı Bey'in 1908'den 1913 yılına kadar düzenli sayılacak biçimde *Tanin*'de makaleler yazdığını anladım ve tez için gerekli adımları atmaya başladım. Bu adımı atmamda danışmanımın cesaretlendirici sözleri hiç kuşkusuz çok etkili olmuştur.

Söz konusu tezden kitaplaştırılan bu çalışmada tezden kitaplaştırılan bu çalışmada temel kaynak olarak, *Tanin* gazetesinin 1908-1913 yılları arasındaki sayıları kullanılmıştır. Bu sayılarda İsmail Hakkı Bey'in yazdığı makaleler ve onunla ilgili haberler tespit edildikten sonra bunların transkripsiyonları yapılarak tasnif aşamasına geçilmiştir. *Tanin* sayıları, Hakkı Tarık Us, Ankara Üniversitesi gazeteler veri tabanı, TBMM Kütüphane ve Millî Kütüphane koleksiyonlarından temin edilmiştir. İsmail Hakkı Bey'in 650'den fazla makalesi bulunarak araştırmada kullanılmıştır. Bir koleksiyonda yırtık veya eksik olan sayılar başka bir koleksiyondan temin edilerek, hiçbir makale gözden kaçırılmamaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan diğer temel kaynak da Osmanlı arşivleridir. Arşivden öncelikli olarak İsmail Hakkı Bey'le ilgili belgeler bulunmuştur. Daha sonra yazdığı makaleleri açıklamaya ve desteklemeye yarayan belgelere ulaşılmıştır. Bunların da transkripsiyonları yapılarak tasnif süreci sonunda çalışmanın ilgili yerlerine eklenmiştir. Aynı şekilde gerek duyulan bölümlerde Meclis-i Mebusan ve Ayan zabıt ceridelerinden ve Düstur'dan istifade edilmiştir. Son olarak bunlara birçok araştırma eser dâhil edilerek İsmail Hakkı Bey'in yazdıklarının daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak hicri ve Rumi tarihlerin miladiye çevrilmesinde Türk Tarih Kurumunun web sayfasında bulunan tarih çevirme kılavuzu kullanılmıştır.

İsmail Hakkı Bey'in *Tanin* gazetesinde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasıyla ilgili yazdığı makaleleri inceleyen çalışmam altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İsmail Hakkı Bey'in yaşam öyküsü anlatılarak düşünce dünyasının oluşmasında geçmiş yaşantılarının ve tecrübelerinin etkisi gösterilmek istenmiştir. Doğup büyüdüğü yerin Bağdat olması ve daha sonra İstanbul'a yerleşmesi, burada

Fransızca öğrenmesi, olaylara farklı ve eleştirel yönden bakmasına katkı sunmuştur. Bu bölümde ayrıca İsmail Hakkı Bey'in *Tanin* dışındaki gazetelerde yazdığı yazılar üzerinde de durulmuştur. Yine bu bölümde İsmail Hakkı Bey'in 1909 yılında bir mebus heyeti ile birlikte Fransa üzerinden İngiltere'ye yaptığı seyahatle ilgili de önemli bilgiler verilmiştir. 1913 yılında beyin kanamasından kaynaklanan erken ölümü ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birinci bölüme son verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren iç ve dış politik gelişmelerle ilgilidir. Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiyle birlikte yaşanan Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan'a katılma çabaları, Arnavutluk olayları ve Arap coğrafyasında yaşanan gelişmelerle birlikte bu bölümde ele alınmıştır. İsmail Hakkı Bey'in bu beş önemli hadiseyle ilgili görüşleri bu bölümde aktarılmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet ilan edilir edilmez meydana gelen bu olaylar, Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yarattığı gibi İsmail Hakkı Bey üzerinde de benzer etkilere neden olmuştur. II. Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti'nin kötü gidişi üzerinde iyileştirici etki yapacağı görüşünde olan İsmail Hakkı Bey, söz konusu olaylar yaşanınca makalelerinde, olaylarda parmaklarının olduğunu düşündüğü Büyük Devletlere ciddi eleştiriler getirmiştir. Arnavutluk'ta yaşanan gelişmeler ve Arap coğrafyasında cereyan eden hadiselerde de Osmanlılık vurgusu yaparak ayrılıkçı hareketlerden çekinilmesi, birlik içinde hareket edilmesi mesajlarını vermek istemiştir.

İsmail Hakkı Bey'in uluslararası siyasi gelişmeleri yakından takip ettiği, üçüncü bölümde aktarılan bilgilerden anlaşılmaktadır. Sadece Avrupa siyaseti değil dünyada yaşanan olayları okurlarına aktarmış ve bu olaylar hakkında önemli değerlendirmeler yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan seçimler, İspanya'da yaşanan anarşist eylemler, Üçlü İttifak içinde yaşanan gelişmeler ve bunun Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri, Rusya'nın Uzak Doğu politikası gibi konular İsmail Hakkı Bey'in makalelerine konu olmuştur. Aynı şekilde Fransa ve İngiltere siyasetinde yaşanan iç gelişmeler ve bu devletlerin Osmanlı politikaları üzerinde durulmuştur. Osmanlı-Alman ilişkilerine de önemli bir yer ayıran İsmail Hakkı Bey, Potsdam Mülakatı ve Fas Krizi'nin gerek Avrupa siyaseti gerek Osmanlı-Alman ilişkilerine etkileri üzerinde duran makaleler kaleme almıştır. Meşrutiyet sonrası iç sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalan Osmanlı halkına, bu tip uluslararası gelişmeleri haber vererek halkın dünyada yaşanan gelişmelerden de bilgi sahibi olmasını sağlamak istemiş, dünyadaki olaylardan kopuk bir Osmanlı toplumunun olamayacağı vurgusunu yapmıştır.

Kitapta ele alınan iki önemli olay Trablusgarp ve Balkan Savaşları, dördüncü ve beşinci bölümlere konu olmuştur. İsmail Hakkı Bey, bu iki savaşla ilgili yazdığı makalelerinde, Osmanlı halkına umut vermeye çalışmış, orduya güven duyulması ve destek verilmesi için gayret gösterilmesi amacıyla yazılar yazmıştır. Özellikle Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'ya yönelik eleştirilerde bulunmuş ve bu konuda halkın sesi olmaya çalışmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki İsmail Hakkı Bey,

bu savaşların uluslararası antlaşmalar esas alınarak bitirilmesi yönünde yazılar yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin gerek İtalya gerek Balkan devletleri ile boy ölçüşemeyecek durumda olduğunun görülmesi, İsmail Hakkı Bey'i bu düşünceye iten temel nedenlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan iç politik gelişmeler ve İsmail Hakkı Bey'in bunlar üzerine yazdığı makaleler kitabın altıncı ve son bölümünde değerlendirilmiştir. Ağırlıklı olarak Osmanlı kurumlarına ve meşruti yönetimin halk üzerindeki etkilerine değinen Babanzade, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yaşanan iktidar mücadelesini de yoğun biçimde yazılarında ele almıştır. İttihad ve Terakkiyi destekleyen ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasını eleştiren yazılar yazan İsmail Hakkı Bey, bu yazılarında daha ziyade İttihadçı politikaların semere almasına engel olan iç ve dış politik gelişmeler üzerinde durmuştur. Mebusan ve Ayan meclislerinin statüleri ve Kanunuesasî çerçevesinde fonksiyonlarını ele aldığı makalelerinde ise İsmail Hakkı Bey'in anayasa hukukçuluğu yönü belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı taşrasında yaşanan olumsuz hadiselere karşı gösterdiği tavır ise birleştirici mesajların verilmesi şeklinde ve meşrutiyete biraz daha sabır gösterilmesi biçiminde olmuştur. Meşrutiyetin Osmanlı iç yapısına iyi geleceği fakat bunun için biraz daha sabır gösterilmesi gerektiği bu konulardaki makalelerinin özünü oluşturmuştur.

Çalışmamızda şüphe yok ki eksikler ve hatalar mevcut olacaktır. Bu hata ve eksiklerin hoşgörü ile karşılanması en büyük temennimdir. Çalışmayı vücuda getirmemde beni sürekli olarak pozitif yönde motive etmeye çalışan danışman hocam Prof. Dr. Salih TUNÇ'un çok büyük etkisi olmuştur. Yüksek lisans döneminden beri birlikte çalıştığım hocamın üzerimde büyük emeği vardır. Yaptığım bilimsel çalışmaları oluştururken ondan sürekli feyiz alarak hareket ettiğimi söylemeyi bir vazife olarak görüyorum. Hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Teşekkür etmem gereken diğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÜÇLÜ'dür. Antalya tarihi ile ilgili yaptığı çalışmalar beni bu alanda da araştırma yapmaya özendirmiştir. Yerinde ve isabetli eleştirileri sayesinde tez çalışmamın olgunlaşmasında katkıları fazla olduğu için hocama minnettarım. Çalışmayı hazırlarken enerjisini sürekli arkamda hissettiğim Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali KOLTUK Hoca'ma da özel bir teşekkür göndermek istiyorum. Özellikle İsmail Hakkı Bey'in uluslararası dış politik gelişmeler hakkında yazdığı makaleleri özümseyip üzerinde değerlendirme yapmamda Durmuş Ali Hocam bana büyük katkılar sunmuştur. Son teşekkürüm ise eşim Tuğba KAYA MAYAK içindir. Gerek tezin yazılması esnasında gerek tezi kitaplaştırma sürecinde oğlumuzla ilgilenerek bana sağlıklı bir çalışma ortamı yaratmaya çalıştığı için ona şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmamın kitap haline dönüştürülmesi aşamasında yardımlarını esirgemeyen Ötüken Neşriyat'a, Sayın Göktürk Ömer ÇAKIR Bey'e ve Sayın Hüseyin ÖZDEMİR Bey'e teşekkürü borç bilirim.

Faysal MAYAK
Antalya, 2019

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde toplumu ve devlet mekanizmasını Avrupa tarzında yenileme çalışmaları, başta padişahlar olmak üzere önemli devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle halkın bu "kaçınılmaz" yenilenmeye adaptasyonunu sağlamak için Tanzimat Dönemi'nden[1] itibaren halkla haşır neşir olan bir aydın sınıfın ortaya çıktığı görülmektedir. Genç Osmanlılar veya ilerleyen yıllarda Jön Türkler olarak adlandırılan bu zümre hem Batı ile yakından temasa geçip Avrupa toplumunu analiz etme hem de kendi toplumunu Batı tarzında dönüşüme sokma konusunda önemli fonksiyona sahip olmuştur. Bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu yeni aydın zümresini fikrî açıdan besleyen ve Batı fikirlerinin iyice anlaşılmasını sağlayan dönem II. Abdülhamid Dönemi'dir. Bu dönemde açılan okullarda eğitim alan ve buralarda yabancı dil öğrenme olanağı bulan aydın zümre, toplumu modern anlayışa sürükleme konusunda önemli bir altyapı oluşturmuştur. Söz konusu okulların geliştirilmiş programları ile bilgili bir kuşağın yetişmesi sağlanmıştır.[2] Bu kuşak sadece askerî sınıftan ibaret olmayıp bürokrasi, diplomasi ve siyaset alanlarında da kendini göstermiştir. İsmail Hakkı Bey'in II. Abdülhamid Dönemi okullarında eğitim aldığı düşünülürse bu görüş daha kolay anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında meşrutiyet ilan edildikten sonra Kanunuesasînin yürürlüğe girmesiyle birlikte ülkenin içerisinde bulunduğu kötü durumun kısa sürede düzeleceği yönünde bir inanış ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu yıllar Avrupa odaklı dünya siyasetinin, rekabetçi ve sömürgeci döneminin en yoğun evrelerine denk geldiği için sadece meşruti yönetime geçmekle ülkenin düzelemeyeceği inanışı zihinlerde yer etmeye başlayacaktır. Bunun en güzel ispatı da meşrutiyet ilan edildikten kısa bir süre sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus

---

1 İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nden itibaren bir aydın grubunun oluştuğunu dile getirmiştir. Bu aydın grup, zaman içinde yaşadığı toplumu gözlemleme kabiliyetine sahip olacak, kimi zaman eleştiri getirecek ve kimi zaman da toplumun geleceğini planlama misyonunu üstlenecektir. Kendisine eğitimlerine paralel olarak devlet mekanizması içinde yer bulan bu yeni Osmanlı sınıfı, Mustafa Reşid Paşa ile aydın mutlakiyetçiliğini başlatmış; Midhat Paşa'nın anayasa hamlesiyle zirveye çıkmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi entelektüel isimlerinin de bu aydın grubun yeni jenerasyonu olduğu düşünülürse İsmail Hakkı Bey'in bu zümrenin tam da ortasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ortaylı'nın Tanzimat aydınları üzerine düşünceleri için bk. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yay., İstanbul, 2006, s. 225-257.

2 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 17-18. Bu bağlamda ilginç olan nokta, II. Abdülhamid yönetimini, büyük çoğunluğunu kendi döneminde açtığı okulların mezunlarının sonlandırmış olmasıdır. Bu da göstermektedir ki aydın sınıf, yetiştiği kaynaktan ziyade dönüştüğü kaynağın mecrasında hareket etmektedir.

Savaşı'nın başlamış olmasıdır. Sömürgeci ve rekabetçi devletler, Osmanlı'da görülen bu "iyimser değişimin" zaman içinde olumlu geri dönüşlerinin alınmasına olanak tanımamışlardır. Bu durumda iktidarı elinde bulunduran Sultan II. Abdülhamid; anayasayı rafa kaldırarak, denge ve strateji üzerine kurulu ve içinde kendine özgü dokunuşlar barındıran bir yönetim tarzı kurarak kötü gidişe son vermeye çalışan bir yapı oluşturmuştur.

II. Abdülhamid'in 1908 yılında meşrutiyet ikinci kez ilan edilene kadar uygulamış olduğu bu yönetim anlayışı, bazı kesimlerin muhalefetine yol açacaktır. İstibdat Dönemi olarak adlandırılan bu süreçte ortaya çıkan gayrimemnun gruplar, II. Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırarak yerine yeniden Kanunuesasî'ye dayalı ve daha özgürlükçü bir yönetim getirmek istemişlerdir. Nihayet bu kesimlerin çalışmaları sonucunda İttihad ve Terakki Cemiyeti adı altında muhalif örgütlenme, Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime yeniden geçilmesini Padişah'a kabul ettirmeyi başaracaklardır. İttihadçı anlayışın ortak kanaati ise meşrutiyete geçmiş bir Osmanlı'nın, Avrupa devletleri nezdinde itibarının artacağı ve ülkenin kötü gidişinin kısa zamanda düzeleceği yönündedir. Anayasal düzene geçişle birlikte ülkede oluşan bahar havası, meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan dış politik gelişmeler yüzünden kısa sürecektir. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'i Yunanistan'a bağlama çabaları, I. Meşrutiyet Dönemi'nde Avrupa'da görülen rekabetçi ve sömürgeci anlayışın Osmanlı Devleti'nin yakasını bırakmayacağını bir kez daha göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu süreçlerden geçtiği dönemde II. Meşrutiyet Dönemi'nin önemli aydınlarından biri olan Babanzade İsmail Hakkı Bey henüz dünyaya gelmiştir. Doğum tarihinin 1876 olduğu göz önüne alınacak olursa hayatının 33 yıllık kısmını, Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı altında geçirdiği görülecektir. İsmail Hakkı Bey, İttihad ve Terakkinin ortaya koyduğu anlayışı benimseyen biri olduğu için *Tanin* gazetesinde yazdığı yazılarla meşrutiyet yönetimine duyduğu inancı ortaya koymuştur. Ancak İsmail Hakkı Bey, İttihad ve Terakkinin beyin takımı içinde yer almamış veya almak istememiştir. Cemiyetin kongrelerinde merkez-i umumi üyelerinin[3] arasında isminin bulunmaması bunu ispatlayan

[3] İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1908'den 1913 yılına kadar düzenli şekilde kongrelerini her yıl yapmıştır. Ancak 1913 yılındaki Babıâli Baskını'ndan 1916 yılına kadar kongrelerine ara verdiği görülmektedir. Bu ara sonrasında yaptığı diğer üç kongre 1916, 1917 ve 1918'de gerçekleşmiştir. İsmail Hakkı Bey, 1913'te hayatını kaybettiği için son üç kongreyi görmemiştir. Bu kongrelerde merkez-i umumi üyeleri arasında onun adına rastlanmamaktadır. Bu durum da İsmail Hakkı Bey'in, Feroz Ahmad'ın dediği biçimde; "İttihatçı çevrelerde ileri gelen ve etkili bir kişi olmakla birlikte Cemiyet'in iç grubuna girmemiş" birisi olduğunu göstermektedir. İttihad ve Terakki kongreleri için bk. Ahmet Mehmetefendioğlu, "İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. Halil Akkut-Akif Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2008, s. 105-130.

güzel örneklerden biridir. Bu yönüyle bakıldığı zaman Cemiyete kalemiyle ve ideolojisiyle destek vermeyi kendisi için daha uygun görmüştür, denilebilir.

Osmanlı Devleti'nin son dönem entelektüel isimlerinden biri olan İsmail Hakkı Bey'in, yazılarını kaleme alırken hangi düşünce membaından feyiz aldığını yani düşün yapısının temellerini incelemekte fayda vardır. Muhakkak olan bir şey varsa o da İsmail Hakkı Bey'in -bazı konular istisna tutulmak koşuluyla- İttihadçı anlayışa sahip ve sadakatle bağlı olduğudur.[4] Bağdat doğumlu olması ve ilköğrenimini orada tamamlaması, Şark toplum yapısına vâkıf olmasını sağladığı gibi zaten ailesinin Süleymaniye-Bağdat arası mıntıkada etkin olması o bölge kültürünü almasında etkili olmuştur. İsmail Hakkı Bey'in düşünce dünyasının oluşmasında etkili olan en önemli olay ise İstanbul'a taşınmış olmalarıdır. İstanbul sadece başkent olmakla kalmayıp çok uluslu ve çok inançlı bir metropoldür. Yetiştiği Doğu dünyası ile yaşadığı Batı etkili dünya arasında karşılaştırma yapmasında ve düşünce yapısını geliştirmesinde İstanbul'un büyük etkisi olmuştur. Eğitim hayatını kaliteli okullarda geçirmesi ve Fransızca öğrenmesi, İsmail Hakkı Bey'in doğrudan Batı ile Doğu arasında mukayese yapma becerisini geliştirecektir. Buna Avrupa'ya yapacağı seyahatler de eklenince karşımıza hem Doğu düşüncesini özümsemiş hem de Batı toplumundan etkilenmiş bir Babanzade çıkmaktadır.

Siyasetçi yönü de olan İsmail Hakkı Bey'in düşünce yapısında Mebusan Meclisinin etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Mebusan Meclisine Bağdat milletvekili olarak 1908 seçimlerinde girmeyi başarmıştır. Dönemin Osmanlı Mebusan Meclisi de zengin bir etnik, kültürel ve düşünsel altyapıya sahiptir. Çoğunluğunu Bulgar ve Rum mebusların oluşturduğu sosyalist düşünceye sahip politikacılar olduğu gibi Batıcı veya İslamcı düşünceye sahip mebuslar da Mecliste yer almıştır. Çoğunluk İttihad ve Terakki yanlısı politikacılardan oluşsa da Mebusan Meclisinin zengin çeşitliliği ister istemez İsmail Hakkı Bey'i etkilemiştir. Mecliste farklı görüşlerin temsil edilmesi ve tartışmaların yapılması kimi zaman Babanzade'nin makalelerine de yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kanunuesasîyi yeniden yürürlüğe soktuğu 1908 yılı, dış politik gelişmeler açısından kritik dönemlerden biridir. Bu dönemler, Birinci Dünya Savaşı'nın aslında -belki de farkında olmadan- altyapısının hazırlandığı dönemlerdir. Bu dönemde iki kritik önemli değişim, Avrupa ve dolaylı olarak dünya siyasetini etkilemiştir. Bunlardan ilki Rusya'nın Uzak Doğu macerasının hezimetle sonuçlanmasıdır. Bu aşamadan sonra Ruslar, Balkanlar ve Boğazlar

[4] Bu noktada Jön Türkler hakkında Petrosyan'ın şu ifadelerine göz atmak faydalı olacaktır; *"Sosyal bazlarındaki sınırlılık ve cılızlıkla belirlenen sosyal ve politik hamlıkları, Jöntürkler'in, aynı zamanda ideolojik dağınıklıklarını ve herhangi ideolojik ya da politik özgün bir doktrin üretmekteki yeteneksizliklerini, göstermektedir."* Bunun için bk. Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyetler Gözüyle Jöntürkler*, (Çev. Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 295.

konusunda daha aktif politikalar izlemek durumunda kalacaklardır. Buna paralel olarak Rusya, devletler arası çıkar ve çatışma denkleminde hak ettiği pozisyonu almaya çalışacaktır. Ancak kaçınılmaz olan bir şey varsa o da Rusya'nın bu yeni politikasının, Osmanlı Devleti'nin net bir şekilde aleyhine olacağıdır. Buna da şaşmamak gerekir zira bu, Rusya'nın kadim Osmanlı politikasına yeniden geri dönüşüdür.

Avrupa siyasi tarihinde süreci savaşla noktalandıracak ikinci mühim gelişme ise Almanya'da yaşanmıştır. Bismarck'ın korumacı ve dengeci siyaseti, II. Wilhelm'in imparator olması ile birlikte yerini, yayılmacı ve sömürgeci anlayışa bırakacaktır. Sömürge yarışında Almanların geç kalmış olması, diğer sömürgeci devletlerle kıyasıya bir mücadeleye girilmesine yol açacaktır. Almanya'nın 1871'de mağlup ettiği Fransa'nın, Almanlara karşı beslediği kin ve öfke, daha etkisini yitirmeden Almanya'nın "Doğu'da hak ettiği yeri" almaya çalışması, İngiltere ile çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiş ve düşman bir iken ikiye çıkmıştır. Sonradan bu gruba Rusya da eklenince Almanya için işler iyice kötü gitmeye başlayacaktır.[5] Bismarck sonrası uygulanan bu dış politika, Almanya'yı olduğu kadar diğer Avrupa devletlerini de savaş felaketine sürükleyecektir.

Büyük Devletler arasında görülen bu çetin sömürge yarışı ne yazık ki Osmanlı toprakları üzerinde de yürütülecektir. Sömürge haline getirilmeye müsait Osmanlı toprakları, kimi zaman işgal ve ilhak edilerek kimi zaman ıslahatlar bahane edilerek Avrupa devletleri tarafından yutulacaktır. Osmanlı Devleti'nde gerek II. Meşrutiyet öncesi ve gerek meşrutiyetten sonra yaşanan söz konusu dış politik gelişmeler, İsmail Hakkı Bey'in düşünce dünyasını etkileyen olaylardır. Çoğunlukla dış politika konularına değindiği yazılarında, Avrupa devletleri arasında yaşanan rekabetin Osmanlı Devleti'ne verdiği zararlar üzerinde duracaktır. İsmail Hakkı Bey'in dış gelişmeler hakkındaki ilk tavrı, sorunsuz bir politika alanının Osmanlı Devleti için oluşturulması yönündedir. Yapılacak iç politik atılımlarla devleti dâhilden kuvvetlendirmeye ağırlık verilmesi görüşünde olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin, hele ki sömürge rekabetinin son derece kızıştığı dönemde dış politikada rahat kalması mümkün olmamıştır. Bu durum ise kendisine Babanzade'nin makalelerinde çoğunlukla sitem yollu olarak yer bulacaktır.

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Osmanlı kamuoyu tarafından yakından ta-

[5] İngiltere'nin Almanya'yı kendisi için ciddi bir tehlike olarak görmesinden sonra "ayrıcalıklı yalnızlık" politikasından vazgeçtiği görülecektir. Bu durumda ilk adım atacağı ülke Fransa olacaktır. Çünkü Fransa, III. Napolyon Dönemi'nden itibaren Hindistan yolu üzerindeki tüm iddia ve atılımlarından vazgeçmiş ve Kuzey Afrika başta olmak üzere farklı bölgelere yönelmiştir. Bu cazip durum da 1904'te iki devlet arasında Entente Cordiale'nin imzalanmasına olanak hazırlayacaktır. Fransa'nın genel olarak Almanya'dan kaynaklanan Rusya ile yakınlığı da bu iki devlet grubuna Rusların dâhil edilmesini kolaylaştıracaktır. Bu şekilde Almanya'ya karşı çıkar bloğunun kurulması tamamlanacaktır. Bk. İhsan Şerif Kaymaz, *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s. 45.

nınmasını sağlayan olay ise *Tanin* gazetesinde kendi imzasını taşıyan makaleler yazmaya başlamasıdır.[6] II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kurulan gazetelerden biri olan *Tanin* diğerlerine göre uzun soluklu bir yayın hayatı geçirmiştir. Gazete tam anlamıyla İttihad ve Terakki Fırkasının yarı resmî yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. İsmail Hakkı Bey, *Tanin* gazetesinde büyük oranda dış politika konularına yönelik yazılar yazmıştır. Onu bu konuda yazı yazmaya iten sebep hem iyi bir Fransızcaya sahip olup dış basını takip edebiliyor olması hem de tercüme odasında görev yapmış olmasıdır. Ancak bu sebeplere Hüseyin Cahid faktörünü eklemekte fayda vardır. Zira dönemin güçlü kalemlerinden biri olan Hüseyin Cahid, iç politika konularına daha fazla değindiği için doğal olarak İsmail Hakkı Bey'e de dış politika konuları kalmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti ve daha özelde *Tanin* gazetesi için kırılma anlarından birisi 31 Mart Ayaklanması'dır. Bu ayaklanma esnasında *Tanin* matbaası bir grup isyancı tarafından tahrip ve yağma edilmiştir. Hüseyin Cahid Bey ve İsmail Hakkı Bey, İstanbul'dan kaçarak Selanik'e gitmişlerdir. Burada bulundukları süre içinde hatıra olması amacıyla *Tanin* gazetesinin 26 Nisan 1909 tarihli özel nüshasını yayımlamışlardır.[7] Ayaklanma sona erip Osmanlı Devleti'nde hayat normalleşmeye başladıktan sonra *Tanin* gazetesi yayınına devam edecektir. Ancak süreç içinde gazetenin çeşitli nedenlerden ötürü kapatıldığı görülmektedir. *Senin*, *Renin*, *Yeni Tanin*, *Hak*, *Cenin* gibi isimler altında çıkmaya devam eden gazetede aynı şekilde İsmail Hakkı Bey de makalelerini yazmaya devam edecektir.[8] Hatta kimi zaman gazetenin adı değişip farklı isimle yayımlanınca İsmail Hakkı Bey gazetenin başına geçmiştir.

---

6 İsmail Hakkı Bey, basın dünyasına aslında *İkdam* gazetesi ile giriş yapacaktır. Ancak sonradan *Tanin* gazetesinde çalışmaya başlayacaktır. *Tanin*, meşrutiyetin ilanından sonra Hüseyin Cahid, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından 2 Ağustos 1908'den itibaren çıkarılmaya başlanacaktır. Gazete çıkmaya başladıktan kısa süre sonra Tevfik Fikret ayrılacaktır. İlerleyen yıllarda İttihadçıların Maliye Nazırı Cavid Bey ve Adnan Adıvar gibi isimler de bu gazetede çalışacaklardır. *Tanin*, 1925 yılında İstiklal Mahkemeleri tarafından kapatılacaktır. Bu bilgi için bk. Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 83.

7 Caner Arabacı, "İttihat ve Terakki Basını", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed. Hakan Aydın), Palet Yay., Konya, 2010, s. 128-129.

8 Babanzade İsmail Hakkı Bey'in *Tanin*'deki ilk başmakalesi, 22 Aralık 1909 tarihli nüshasında kaleme aldığı "Avusturya-İtalya ve Arnavutluk" başlıklı makalesidir. Buna olanak sağlayan gelişme ise o günlerde Hüseyin Cahid'in Romanya'ya gidecek olmasıdır. Bu gibi durumlarda başmakaleleri yazma görevinin çoğunlukla İsmail Hakkı Bey'e verildiği görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BABANZADE İSMAİL HAKKI BEY'İN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Ailesi, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

İsmail Hakkı Bey, Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde yaşamış olan Kürt kökenli, bölgesinde nüfuzu fazla olan ve gerek Osmanlı Devleti Dönemi'nde gerek Cumhuriyet Dönemi'nde önemli isimler yetiştiren Baban[1] ailesine mensuptur. Baban ailesi, dönemin devlet anlayışı içinde bir tür özerk yapı biçiminde yaşamış; 18. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına değin Bağdat'ın kuzeyinden İran sınırına kadar geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür. Baban ailesinin başında bulunanlar bu ayrıcalıklı statülerini devam ettirmek için Osmanlı Devleti ile sürekli iş birliği halinde olmuşlar, bu sayede başta "paşalık" unvanı olmak üzere çeşitli imtiyazlara sahip olmuşlardır.[2]

Baban ailesi, en güçlü dönemini Bağdat valiliğine kadar yükselen Abdurrahman Paşa döneminde yaşamış; onun ölümünden sonra aile yavaş yavaş nüfuz kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan siyasi gelişmeler de Baban ailesinin gücünü azaltan bir diğer etmen olmuştur. İki devlet arasında yapılan 1847 tarihli barış, Abdurrahman Paşa'nın ölümü sonrası oğulları arasında yaşanan rekabet ve Osmanlı Devleti'nin bölgede merkezî otoritesini güçlendirme çabalarının başarıya ulaşması Baban ailesini iyice zayıflatmıştır. Aile mensupları bundan sonraki süreçte çeşitli bürokratik görevlerle Bağdat ve İstanbul gibi önemli kentlere yerleşmişlerdir.[3]

İsmail Hakkı Bey'in babası Süleymaniyeli Mustafa Zihni Paşa'dır. Mustafa Zihni Paşa'nın en büyük oğlu Ahmed Naim Bey'dir. (1872-1934) Daha sonra 1876 yılında ikinci oğlu olarak İsmail Hakkı Bey dünyaya gelmiştir. Küçük kardeşlerinden biri Süleyman Hikmet Bey (1880-1946) ve diğeri Hüseyin Şükrü Bey'dir.[4]

---

1 Ziya Gökalp, Türklerin "Baban Kürtleri" adını verdikleri güneyli Kürtlere, "Soran" denildiğini, kendi aralarında konuştukları dile de "Gurmanci" dendiğini belirtmiştir. Bu bilgi için bk. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (Sad. Yalçın Toker), Toker Yay., İstanbul, 2007, s. 33.

2 Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı,* (Ed. Zekeriya Kurşun-Haydar Çoruh), Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yay., İstanbul, 2013, s. 102.

3 Hüseyin Özdemir, *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 19.

4 http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/34636/001637440019.pdf?-sequence=1&isAllowed=y. (Taha Toros Arşivi, Erişim Tarihi: 19.12.2018). Taha Toros'un arşivinde bulunan belgeler arasında Baban ailesine ait bir şecere mevcuttur. Bu şecerede Mustafa Zihni Paşa'nın dört oğlu olduğu gösterilmiştir. Genel olarak kaynaklarda Mustafa Zihni Paşa'nın üç oğlu olduğu bilgisi verilmekte ve bu isimler arasında Süleyman Hikmet adı yer almamaktadır. Ancak Taha Toros Arşivi'nde bulunan şecerede bu isim de Mustafa Zihni Paşa'nın oğulları arasında görülmektedir. Baban ailesine mensup gazeteci ve siyasetçi Cihat Baban'ın babası, adı geçen Süleyman Hikmet Bey'dir. Zira Cihat Baban'ın *"Politika Galerisi"* isimli kitabının arkasında

İsmail Hakkı Bey, 1292 (1876) yılında Bağdat'ta doğmuştur. İlkokul öğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek eğitimine Mekteb-i İdadide ve Sultanîde devam etmiştir. Lise tahsilini 1311 (1895) yılında tamamladıktan sonra Mekteb-i Mülkiyeye öğrenci olarak girmeyi başarmıştır. İsmail Hakkı Bey daha gençliğinden itibaren özgür düşünceye inandığından ötürü Mekteb-i Mülkiyenin atmosferine uyum sağlayamamış, bazı olumsuz görülen davranışları yüzünden okuldan kaydı silinmiştir.[5] Ancak bu muameleden ötürü pes etmeyerek bir taraftan Fransızcasının iyi olmasından ötürü çeşitli yabancı eserleri incelemekle meşgul olmuş diğer taraftan Mekteb-i Hukuka devam etmiştir. Buradaki eğitimini 1318 (1902) yılında aliyyü'l-âlâ derecesi ile tamamlamıştır.[6]

Gazeteciliği ve Siyaset Adamlığı

Gazetecilik hayatına *İkdam*'da[7] başlayan İsmail Hakkı Bey, uzun süre bu gazetede çalışmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Matbuat-ı Hariciye Kaleminden istifa etmiş, İkdam gazetesinden de ayrılarak gazetecilik hayatına *Tanin*'de devam etmiştir. Ölümüne kadar bu gazetede yazı yazmayı sürdüren İsmail Hakkı Bey, *Şura-yı Ümmet* gazetesinin de yazı heyeti içinde yer almıştır.[8] İsmail Hakkı Bey'in bazı zamanlarda *Roj-i Kürd* isimli bir Kürt gazetesinde makaleler yazdığı görülmektedir. *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahid Bey'den sonra ikinci başyazar olarak yazı yazan İsmail Hakkı Bey, gazetenin içinde bulunduğu siyasi baskı ve kriz anlarında sorumlu müdürlük gibi görevleri yürütmüş; Hüseyin Cahid Bey'in yurt dışında olduğu veya yazı yazmadığı zamanlarda *Tanin* gazetesinde başyazarlık yapmıştır. İsmail Hakkı Bey, bunlara ek olarak Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniyenin de kurucuları arasında yer almıştır.[9]

---

yer alan nüfus cüzdanı suretinde baba adı olarak Süleyman Hikmet yazmaktadır. Aynı şekilde Cihat Baban'ın tam adı Mustafa Cihat'tır ki şecerede Süleyman Hikmet Bey'in çocukları kısmında tam olarak bu isim yazmakta ve doğum ve ölüm tarihi de tutmaktadır. Söz konusu kitap için bk. Cihad Baban, *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yay., İstanbul, 2009. Taha Toros Arşivi'nde bulunan şecere için ekler kısmına bk.

5 Babanzade İsmail Hakkı Bey, Mülkiye Mektebinin son sınıfında iken arkadaşları ile birlikte II. Abdülhamid'in okuttuğu bir mevlidin sonrasında dağıtılan şekeri yemeyerek bir protesto eyleminde bulunmuş ve bu yüzden okuldan kaydı silinmiştir. Bu bilgi için bk. İsmail Hakkı Babanzade, *Beyrut'tan Kuveyt'e Irak Mektupları*, (Yay. Haz. Murat Çulcu), Büke Yay., İstanbul, 2002, s. 11.

6 "Tercüme-i Hali", *Tanin*, 26 Kânunuevvel 1913, No:1798, s. 1.

7 *İkdam* gazetesi Osmanlı basın hayatı içinde yer almaya çalışan genç yazarlar için önemli bir tecrübe kazanma sahası olmuştur ki bu genç isimlerden biri de İsmail Hakkı Bey'dir. Nesimi Yazıcı, "İkdam", *DİA*, c. 22, 2000, s. 24.

8 M. Şükrü Hanioğlu, "Şura-yı Ümmet", *DİA*, c. 39, 2010, s. 241.

9 Bu bilgi ve cemiyetin tüzüğü için bk. *Tanin*, 13 Teşrinievvel 1324, No: 87, s. 2. II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı basınının önde gelen bazı isimleri, kurulacak olan cemiyetin amaç ve teşkilat yapısını belirlemek amacıyla Sirkeci Gazinosu'nda bir buluşma ayarlamışlardır. Bu buluşmada

İsmail Hakkı Bey ilerleyen yıllarda siyasete atılarak 1908 seçimlerinde Bağdat'tan, 1912 seçimlerinde de Divaniye'den mebus seçilmiştir. Siyaset hayatında cevval ve ateşli olmamakla birlikte muktedir ve güçlü bir hatip yönüyle ön plana çıkmıştır. 1911 yılında kısa süren Maarif Nazırlığından sonra *Tanin* gazetesinde yazı yazmayı sürdürmüştür.[10] İsmail Hakkı Bey'in 1908 seçimlerinde Bağdat'tan mebus olmak isteyip istemediği bu şehrin önde gelenleri tarafından kendisine telgraf gönderilerek sorulmuştur. Bağdat'tan gelen bu mebusluk teklifini kabul ederek hemşerilerinin talebini yerine getirmiştir.[11] İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1908 seçimleri öncesinde Babanzade İsmail Hakkı Bey'i Bağdat'a, seçim çalışmaları yapmak üzere göndermiştir. İsmail Hakkı Bey'in Bağdat'tan aday gösterilmesinin nedenleri arasında; bölgede nüfuzu yüksek olan bir aileye mensup olması, Bağdat'ta doğduğu için şehirde belli bir ağırlığının olması ve şehrin ileri gelenleri ile iyi ilişkileri olması gösterilebilir. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Bağdat halkının tutucu ve muhafazakâr yönünü bildiği için bu yapıdaki adayların seçimi kazanması riskini azaltmak amacıyla bölgeyi yakından tanıyan İsmail Hakkı Bey'i buradan aday göstererek iyi bir strateji izlemiştir.[12]

Bağdat Mebusu olarak Mebusan Meclisinde kendisine yer bulan İsmail Hakkı Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bağdat mebusları hakkında söylediği sözler üzerine *Tanin*'de kısa bir yazı kaleme almıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, *La Türkî* gazetesinin 30 Kânunuevvel 1909 tarihli nüshasında, Bağdat'ta yaşanan karışıklığın çıkmasında, oradaki mebusların ve sermaye sahiplerinin parmağı olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Hakkı Bey, o bölgenin mebuslarından birinin de kendisi olduğunu belirterek bu sözlerin kendisini kapsayıp kapsamadığını sormuş; şayet kapsıyor ise Paşa'dan bunu ispatlamasını ve kimsenin şüphe altında bırakılmamasını istemiştir.[13]

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu soruya bir açıklama yapmaması üzerine ikinci kez yazı yazan İsmail Hakkı Bey; Paşa'nın bu suskunluğunu, kamuoyunun takdirine sunduğunu dile getirerek meseleyi kapatmıştır.[14]

Yeni Gazete yazarlarından Abdullah Zühtü Bey, böyle bir cemiyetin kurulmasının gerekliliği üzerine kısa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan sonra geçici bir idare heyetinin kurulmasına ve başkanlığına da Abdullah Zühtü Bey'in getirilmesine karar verilmiştir. Geçici idare heyetine *Pozantion* gazetesi sahibi ve başyazarı Pozant Efendi, *Proodos* gazetesi başyazarı Espanodi ve *El Tiempo* gazetesi yazarı Taranto Efendi seçilmişlerdir. *Tanin* gazetesinden Hüseyin Cahid ve İsmail Hakkı beyler ise bu heyete refakat etme görevini üstlenmişlerdir. Bu bilgi ve Cemiyetin faaliyetleri hakkında bk. Hakan Aydın, "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 558. Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 67.

10 "Tercüme-i Hali", *Tanin*, s. 1.

11 "İsmail Hakkı Bey", *Tanin*, 15 Kânunuevvel 1908, No: 135, s. 2.

12 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 346.

13 "Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine", *Yeni Tanin*, 31 Kânunuevvel 1909, No: 7, s. 1.

14 "Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerine", *Yeni Tanin*, 5 Kânunusani 1910, No: 12, s. 1.

İsmail Hakkı Bey ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında yaşanan bu gerginliğin nedeni Lynch imtiyazı meselesidir. Osmanlı Devleti'nin Fırat ve Dicle nehirlerinde yük ve yolcu taşıma hakkını verdiği Lynch Şirketi[15] ile Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti arasında 75 yıllık yeni bir sözleşme yapılmıştır. Sadrazam, bu sözleşmenin doğrudan onaylanmasını ve Meclis-i Mebusana gitmeden kabul edilmesini talep etmiştir. İttihad ve Terakki mensupları ise şirkete verilen imtiyazın Mecliste görüşülerek kabul edilmesinde ısrar etmişlerdir. Konunun asıl muhatapları olan Araplar ise yaşanan gelişmelere sessiz kalmamıştır. İttihad ve Terakkinin Arap kökenli mebusları şirketle yapılan anlaşma hakkında bir gensoru verilmesini istemişlerdir. Bu arada Bağdat ve Basra'da gösteriler yapılarak Hükümetin, Lynch Şirketi ile yaptığı antlaşmayı tamamen iptal etmesi arzusu dile getirilmiştir. Bölgede yapılan gösteriler artınca Bağdat ve Basra'da sıkıyönetim ilanı gündeme gelmişse de Hükümet, İttihadçılardan gördüğü baskı yüzünden geri adım atmıştır.[16] Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bağdat mebusları hakkında ithamda bulunduğu ve İsmail Hakkı Bey'in de buna dâhil olup olmadığını sorduğu gelişmeler işte Bağdat ve Basra'da yaşanan söz konusu olaylardır.

Lynch imtiyazı yüzünden yaşanan bu gelişmeler üzerine 28 Kasım 1909'da bir grup toplantısı yapılmış ve bölgeyi yakından bilen mebuslardan Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti hakkında bir gensoru vermesi kararı alınmıştır. İsmail Hakkı Bey de ertesi gün yani 29 Kasım'da konuyu Meclisin gündemine getirmiştir. Bahsi geçen gensoruda İngiliz-Alman rekabetine değinmeyen Babanzade, Fırat ve Dicle ırmaklarında taşımacılık yapmak için bir şirketle anlaşma yapıldığını fakat bunun Meclisin onayı olmadan neden imzalandığını sormuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, bu gensoruya 11 Aralık 1909'da Meclise gelerek cevap vermiş ve hükümeti güvenoyu almış olmasına rağmen güvenoyundan on beş gün sonra sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etmiştir.[17]

---

15 Lynch Şirketi, Euphrates (Fırat) isimli geminin kaptanı olan Henry Blosse Lynch tarafından Dicle Nehri üzerinde keşif seyahati yapılıp (1837-1839) taşımacılığa uygun olduğu anlaşıldıktan sonra kurulmuştur. 1840 yılının ortalarında ise Lynch Şirketi, Fırat Nehri üzerinde işletilen iki gemiyi Hindistan Kumpanyasından alarak ticari faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bilgi için bk. Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi*, S. 17-18, 1963, s. 101. Gerek Lynch Şirketinin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi ve gerek Bağdat ve Basra'da yapılan protestoların ayrıntıları için bk. İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yay., Ankara, 2007, s. 23-76 ve 316-321. İngiltere'nin Fırat Nehri'nde vapur işletme çalışmalarıyla ilgili olarak ayrıca bk. Fahrettin Tızlak, "İngiltere'nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6, 1991, s. 293-301.

16 Ahmet Mehmetefendioğlu, "Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Lynch Şirketi", *Tarih ve Toplum*, c. 28, S. 164, Ağustos 1997, s. 13-19.

17 Ahmet Ali Gazel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Erzurum 2001, s.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNE DIŞ POLİTİKADA YAŞANAN GELİŞMELER

Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanma Çabaları

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik statüsündeydi. Bulgaristan prensi de Doğu Rumeli vilayetinin padişah tarafından atanmış valisi konumundaydı. Berlin Antlaşması'ndan sonra ekonomik ve siyasi gücünü artıran Bulgaristan, Avrupa Büyük Devletleri nezdinde geleceği parlak görülen bir devletti. Bulgarların değişmeyen en önemli ülküleri ise Büyük Bulgaristan devletini kurmak olmuştur.[1] Bu dönemde Bulgar Prensliğinin başında bulunan isim, 1887'de göreve getirilen ve Alman hanedanına mensup olan Ferdinand de Saxe-Coburg'tu. Prens Ferdinand'ın yönetimi boyunca gerçekleştirmek istediği iki hedefinin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, Bulgaristan'ı tam bağımsız yapmak ve çar unvanını almak, ikincisi de Makedonya'nın Bulgaristan'a katılmasını sağlayarak Ayastefanos Antlaşması'ndaki sınırlara ulaşmaktır. Ferdinand'ın bu hedeflere ulaşmak için desteğini aradığı ilk devlet olan Rusya, 1900'lerin başında Uzak Doğu politikasına ağırlık verdiği ve 1905'te Japonlara yenilip aynı yıl ülke içi bir ihtilâlle uğraştığı için Ferdinand, yönünü Avusturya'ya çevirmiştir. Avusturya da Sırpların, Bosna-Hersek ve Yenipazar topraklarını içine alan Büyük Sırbistan hayallerine karşılık, Ferdinand'ın Büyük Bulgaristan hedefini denge unsuru olarak kullanmak istemiş ve umulan yakınlaşma kısa sürede gerçekleşmiştir.[2]

Ferdinand, 1908 yılında Avusturya ile Rusya arasında yapılan Buchlau Görüşmeleri'nden bir hafta sonra 23 Eylül'de Budapeşte'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve burada bağımsız bir hükümdar gibi karşılanmıştır. Avusturya Başbakanı Aehrenthal da Ferdinand'ı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi konusunda teşvik etmiştir. Aerhenthal'ın bu yaklaşımını iki açıdan değerlendirmek gerekir ki birincisi, Bulgaristan aynı günlerde bağımsızlığını ilan ederse Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine Slav dünyasından tepki gelmeyecek; ikincisi ise Avusturya, Bulgaristan'ı bağımsızlık konusunda desteklerse Bulgarlar daha fazla Avusturya güdümüne girecektir.[3] Bu hedefleri hayata geçirmek amacıyla Prens ile Avusturya İmparatoru'nun diplomatlarının katıldığı bir toplantı yapılmış, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi konuları görüşülerek bir plana bağlanmıştır.[4]

---

1 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK Yay., (byy.), (bty.), s. 225.

2 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* s. 880-881.

3 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* s. 881.

4 Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 5, s. 228.

Keşof Olayı ve Şarkî Rumeli Demir Yollarını İşgal Meselesi

Devletler arasında çıkar hesapları bu şekilde yapılırken Osmanlı-Bulgar ilişkilerini etkileyen, Avusturya'yı Bulgar Prensi'ni bir kral gibi karşılamaya sevk eden ve Bulgarlara bağımsızlıklarını ilan etmek için istedikleri fırsatı veren Keşof Olayı yaşanmıştır. 13 Eylül günü Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İstanbul'daki yabancı elçilere bir ziyafet vermiş fakat bu ziyafete, Bulgaristan'ı temsil eden ve kapu kethüdası statüsü taşıyan Keşof'u davet etmemiştir. Meşrutiyet'ten önce bu gibi ziyafetlere Bulgar temsilcisinin de çağırıldığını hatırlatan Keşof, bu sefer neden çağrılmadığını Sadrazam Kâmil Paşa'ya sorunca Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olmadığı, Osmanlı'ya bağlı bir eyalet olduğu, ziyafetin ise yabancı elçiler şerefine verildiği, dolayısıyla davet edilmemesinin normal olduğu yanıtını almıştır. Bunun üzerine Keşof, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda Bulgaristan'a gitmiş ve iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler kesilmiştir.[5]

Bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti'nin meselenin fazla büyümeyeceği yönünde bir tavır aldığı görülmektedir. Sadrazam Kâmil Paşa, Sofya'daki Osmanlı komiserine[6] gönderdiği bir yazıda iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin böyle küçük bir mesele yüzünden bozulmasını kendileri gibi Bulgar Hükümetinin de istemeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Bulgarlara, Osmanlı Devleti'nin 23 yıl önce yaptığı bir iyiliği hatırlatarak kendisinin yine sadrazam olduğu o dönemde Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi üzerine kan dökülmemesi için fedakârlık yaptıklarını, Bulgarların unutmamış olması gerektiğini belirtmiştir. Bu birleşme olayı üzerine Sırp ordusu Bulgaristan'a saldırmıştır. Osmanlı Devleti bunu fırsat bilip ihtiyat amaçlı silahaltına aldığı 300.000 askeri, o zaman askerden arındırılmış olan Şarkî Rumeli'ye sürebileceğini ve Bulgar ordusunun iki ateş arasında

---

5 Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.5, s. 226-227. Yusuf Hikmet Bayur, bahsi geçen ziyafetin Sadrazam Kâmil Paşa tarafından II. Abdülhamid'in doğum günü vesilesiyle Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın konağında verildiğini, o dönemin âdeti olduğu üzere konukları davet etme işini en eski büyükelçinin yaptığını onun da Avusturya elçisi Marki Pallavicini olduğunu yazmıştır. Pallavicini, Bulgaristan o dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu için Bulgar kapu kethüdası olan Keşof'u davet etmemiştir. Bu bilgi göz önüne alındığı zaman davetin doğrudan Tevfik Paşa tarafından yapılmadığı sonucu çıkmaktadır. Ancak Bayur, bu bilgiyi belgelere dayanarak vermediğini, teşrifat görevlisi Memduh Bey'in anlattıklarından aktardığını da not düşmüştür. Bunun için bk. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. 1, k. 2, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 102.

6 Bulgaristan, Berlin Antlaşması'ndan sonra prenslik olarak kabul edilince Osmanlı Devleti burasını emaret şeklinde tanımlamıştır. Bağımsızlığını ilan ettiği 5 Ekim 1908'e kadar Bulgaristan'ın statüsü bu şekilde kalmıştır. Bu yüzden iki ülke arasındaki ilişkiler elçilik vasıtasıyla değil söz konusu komiserlik aracılığıyla yürütülmüştür. İstanbul'daki Bulgar görevliye de elçi değil kapu kethüdası unvanı verilmiştir. Avrupa devletleri de Sofya'ya konsolos göndermişlerdir. Bu bilgi ve Bulgar Komiserliği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVII, 21, 1997, s.71-120.

kalarak hezimete uğrayabileceğini ancak bunu yapmadıklarını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, Prens Ferdinand'ın Bulgar Kralı olarak Sofya'ya gitmesine muhalefet eden Rusya'yı ikna etmek için de çok çaba harcamış ve sonunda başarılı olmuştur.[7]

Sadrazam Kâmil Paşa aynı yazıda Keşof Olayı'na lüzumundan fazla önem verildiğini, iş siyasilere bırakılmadan gazetelerde zihinleri bulandıracak yazılar yazıldığını bunun da hem içeride hem dışarıda teessüfle karşılandığını yazmıştır. Kâmil Paşa, Keşof Efendi'nin vakitlice kendisine bilgi vermediğini yoksa Tevfik Paşa'nın sofrasını geniş tutması, ileri gelen memurlar da davet olunarak Keşof'un da çağrılması için tavsiyede bulunabileceğini belirtmiştir. Kâmil Paşa'nın, komiserden isteği ise telafisi mümkün olan bu olayın daha fazla sürüncemede bırakılmayıp iyi bir sonuca bağlanmasını arzu ettiklerini Bulgaristan reis-i nüzzarına tebliğ etmesidir.[8]

Sofya Komiser Vekili Refik Bey, aldığı bu yazılar üzerine Bulgar reis-i nüzzarı ile bir görüşme yapmış; Keşof'un İstanbul'a dönüp görevine başlaması talebini ve Kâmil Paşa'nın yazısında belirttiği noktaları iletmiştir. Reis-i nüzzar bunlara cevap olarak, Keşof'un ifadesini aktarmış; bu ifadede Tevfik Paşa'nın önceden kendisini çağıracağını söylediği ancak sonradan bundan vazeçtiği bilgisi yer almıştır. Komiser Refik Bey, olayın aslı ile ilgili belgeleri reis-i nüzzara verdiğini belirttikten sonra hadise hakkındaki kişisel düşüncesini yoklamak istemiş ve olay yüzünden hem kendisinin hem de Bulgar Prensi'nin çok üzgün olduklarını ve meseleyi henüz tam olarak incelemediği karşılığını almıştır. Refik Bey; yazısında başbakanın, Keşof'u haklı gösterip bazı şartlar ileri sürerek iade edeceği yönündeki tespitini de ifadelerinden çıkardığını eklemiştir.[9] Bulgar basını ise olayı çok fazla abartarak Keşof'a yapılan hareketi büyük saygısızlık olarak göstermiş ve halkı kışkırtıcı yazılar yazmıştır. Yemeğe katılan elçiler açısından da Osmanlı Devleti olayda haklıdır çünkü statü gereği Keşof'un oraya çağırılmaması gayet normaldir.[10] Keşof, bu mesele ile ilgili sonraki yıllarda yaptığı bir açıklamada, davet olayının Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini hızlandırdığını ve olaydan bu amaçla istifade edildiğini itiraf etmiştir.[11]

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde gerginliğin daha da artmasına yol açan olaylardan diğeri demir yollarına el konması meselesidir. Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nde 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilmesini hem bağımsızlıklarını kazan-

7 *BOA*, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908).

8 *BOA*, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908).

9 *BOA*, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908).

10 Serdar Bay, *İkdam ve Tanin Gazetelerine Göre Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1908-1909)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2016, s. 79-80.

11 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. VI-X, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013, s. 1393-1395.

mak hem de Rumeli demir yollarını ele geçirmek için fırsat olarak görmüşlerdir. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan atmosfer neticesinde de Anadolu'daki demir yolu işçileri ve 18 Eylül 1908'de Şark demir yolu işçileri greve gitmişlerdir.[12] İşte Bulgaristan bu grevden istifade yoluna giderek grevin, çıkarlarını tehdit ettiğini öne sürmüş ve 20 Eylül'de Doğu Rumeli hatlarını işgal etmiştir. Grev, 21 Eylül'de bitmesine rağmen Bulgarlar işgale devam etmişler, hatta işlerine dönmek isteyen memurlara engel olarak kendi personellerini hatta çalıştırmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti bu gelişme üzerine Berlin Antlaşması'nın kendine tanıdığı hakların ihlal edildiğini belirtip, Bulgarların hattı hemen terk ederek şirkete teslim etmelerini istemiş; Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler nezdinde olayı protesto etmiştir. İngiltere bu olay karşısında Osmanlılardan yana bir tavır koymuştur. Rusya ise olayın Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir sorun olduğunu ve bunu kendi aralarında halletmeleri gerektiğini belirtmiştir. Olaya en fazla tepkiyi ise işletme şirketinden ötürü çıkarları zarar gören Almanya ve Avusturya göstermiş, Bulgarların sorun halledilene kadar her gün kumpanyaya 15.000 frank ödeme yapmasını talep etmişlerdir. Fakat Bulgarlar tüm bu talepleri reddederek hattı terk etmeyeceklerini ve Osmanlıların hat üzerinde hiçbir hakkı olmadığını ileri sürmüşlerdir.[13]

Osmanlı-Bulgar ilişkilerinin böyle bir seyir izlediği günlerde Babanzade İsmail Hakkı Bey de konuyla ilgili gündemi takip etmiş ve çeşitli makaleler yazmıştır. Avusturya Dışişleri Bakanlığının resmî organı gibi yayın yapan *Fremdenblatt* gazetesinin, Bulgar Prensi'nin kral gibi karşılanmasına yönelik yazdığı bir yazıyı eleştiren Babanzade; makalesinde bu olayla ilgili değerlendirmelerine yer vermiştir. Bu gazetede yer alan ifadelere göre Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal, Peşte'de Bulgaristan Prensi'nin bir hükümdara layık biçimde karşılanacağını söylemiştir. Bu söz üzerine Babanzade; Avusturya İmparatoru'nun veya hükümetinin başında tacı olmayan, yarı bağımsız statüde Osmanlı'ya bağlı olduğu Avusturya tarafından da resmen kabul edilen Bulgar Prensi'nin, bir hükümdar gibi karşılanmasının ne kadar doğru olduğunu nezaket icabı makalesinde değerlendirmeyeceğini belirtmiştir. Avusturya'yı eleştirdiği nokta ise Avusturya Hükümetinin kendince aldığı bu kararı gerçekleştirmeden önce açıktan açığa ilan etmesidir. Bu

---

[12] Osmanlı Devleti'nde demir yolu çalışanları, Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan özgürlük havasından istifade ederek çeşitli tarihlerde grevler yapmışlardır. 18 Eylül 1908'de yapılan grev ise Selanik-İstanbul Hattı Demir Yolu Şirketi memur ve işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, 1985, s. 803-828.

[13] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul, 1993, s. 212-213. Sofya'daki Osmanlı Komiser Vekili Refik Bey, Sadarete gönderdiği yazıda, Bulgar reis-i nüzzarı ile yaptığı görüşmede demir yollarının işgali konusunun açıldığını ve Şarkî Rumeli demir yolunun kumpanyaya iade edilmeyeceğinin yüksek ihtimal olduğunun reis-i nüzzar tarafından beyan edildiğini yazmıştır. Yazı için bk. *BOA*, Y.EE.KP, 33-3232, H-03 Ramazan 1326 (29 Eylül 1908).

durumun Osmanlıların kalbinde teessüre yol açtığını yazan Babanzade; Avusturya'nın bu merasimi fiilen icra edip, Osmanlıları rencide etmeden karşılamayı yapabileceğini belirtmiştir.[14]

Fremdenblatt gazetesi, bu ziyaretle ilgili olarak Bulgaristan Prensi hakkında ne kadar çok hürmet gösterilirse Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında *"bir dereceye kadar gerginliği tezahür eden"* ilişkilere olumlu etkide bulunacağı, ifadelerini kullanmıştır. Prens'i kral gibi karşılamayla Osmanlı-Bulgar ilişkilerini iyi yola koyma arasında mantıksal bağlantı kuramadığını belirten İsmail Hakkı Bey; söz konusu gazetenin, Bulgaristan'ın halihazırda devletler hukuku açısından işgal ettiği mevkii Osmanlı Devleti'nin dolaylı olarak defalarca tasdik ettiğine dair verdiği tafsilatlar üzerinde durmuştur. O dönemde Bulgaristan'ın haiz olduğu devletler mevkiinin ne olduğu sorusunu sorarak, ellerinde bulunan ve Avusturya'nın da imzaladığı Berlin Antlaşması'nı dile getirip bu antlaşmanın ortaya koyduğu biçimde Bulgarların sahip olduğu mevkie kimsenin itirazı olmadığını vurgulamıştır. Ancak antlaşmadan o güne kadar Bulgarların kendi kendine bahşettiği birtakım haklar var ise bunun üzerinde durulması gerektiğini savunmuştur. Eğer bu haklar Berlin Antlaşması'na uygun ise sorun olmadığını belirten Babanzade, şayet değil ise bütün devletlerin bu duruma karşı olmaları ve imzalarının şeref ve itibarını korumak için icap eden tüm adımları atmaları gerektiğini belirtmiştir.[15]

Bulgaristan'ın devletler arası antlaşmalarda belirtilen ufak tefek bazı yükümlülükleri yerine getirmemesi veya çiğnemesini Osmanlı Devleti'nin mecburen görmezden gelmesine bile diğer devletlerin sessiz kalmaması gerektiğini hatırlatarak maddeleri açık olan antlaşmaların Devletler tarafından keyfî biçimde ihlal edilemeyeceğini yazmıştır. Babanzade'ye göre Berlin Antlaşması'nın Osmanlı Devleti aleyhine olup hükmü fiilen terk edilmiş maddeleri Büyük Devletler tarafından ikide bir gündeme getirilerek işlere müdahale edilmektedir. Bulgaristan şayet böyle yapabiliyorsa Berlin Antlaşması'nın Osmanlı aleyhine olan maddelerinin de geçersiz olması gerektiğini savunmuştur. Üstelik Berlin Antlaşması'nın daha 30 yıllık olduğunu, bunun devletlerin ömründe kısa bir süre tuttuğunu, Fransa ile Almanya arasında imzalanan Utrecht Antlaşması'nın 200 yıllık olmasına rağmen bazı hükümlerinin hâlâ tartışıldığını belirtmiştir. Avrupa devletleri için hak ve adaleti temsil eden antlaşmaların yalnız Osmanlı Devleti'nin hakları ve menfaati zarara uğradığı zaman mı köhne olarak görüldüğü sorusunu da sormaktan geri kalmamıştır.[16]

İsmail Hakkı Bey, Avusturya'nın dış politikasını, Osmanlı Devleti ile ilgili olmayan konularda eleştirmeye yetkileri olmadığını ancak Bulgaristan'a gösterilen bu meyil ve teveccüh ile Bulgaristan Prensliği tarafından Avusturya'yla ekonomik

[14] Babanzade İsmail Hakkı, "Avusturya ve Bulgaristan", *Tanin*, 11 Eylül 1324, No: 55, s. 4-5.

[15] Babanzade, "Avusturya ve Bulgaristan", s. 4-5.

[16] Babanzade, "Avusturya ve Bulgaristan", s. 4-5.

olarak bağlantısı bulunan Şark Şimendiferleri Kumpanyası hakkında uygulanan cebrî muamele arasında bir çelişki olduğuna dikkat çekmiştir. Grev bittiği halde Bulgaristan'ın askerleri çekmemesi ve demir yollarını şirkete iade etmemesinin sebebi olarak Bulgar tarafı, gelecek için bazı teminatlar istediklerini göstermiştir. Ayrıca Bulgarlar, Osmanlı Devleti'nin grev olduğu hâlde askerî vagonları sevk etmesini de kendilerini haklı göstermek için koz olarak kullanmışlardır.[17] Babanzade bunlara karşılık, Bulgar Prensliği'nin, Osmanlı Devleti'nde cereyan eden bir olaydan ötürü kumpanyanın Bulgaristan'dan geçen kısmını cezalandırdığını ifade etmiştir. Bu tavrıyla da hem hâkim hem savcı sıfatını taşıyarak hükmü verip cezayı da bizzat uyguladığını yazmıştır. Bu tavrın aynı zamanda bir intikam hissiyle alındığını belirten Babanzade, Bulgaristan'ın bunu inkâra bile lüzum görmediğini eklemiştir. İsmail Hakkı Bey'in makalesinin son kısmında aslında Bulgaristan'ın demir yollarına el koyma muamelesinin bir bahane olduğunu, Bulgar devlet adamlarının kim bilir akıllarından neler geçtiğini, nazik bir zamanda demir yolu üzerinde istedikleri gibi sevkiyat yapmak emelinde olduklarını belirtmiştir. Ancak bu durumda gafil avlanmayacaklarını, Doğu Rumeli Hadisesi'nin tekrarına meydan verilmeyeceğini, Osmanlıların gaflet uykusuna dalmadıklarını yazısına eklemiştir.[18]

Bulgaristan'ın demir yollarına el koyması ile ilgili başka bir makale yazan Babanzade İsmail Hakkı; bu yazısında olayı, Berlin Antlaşması ve sonrasında imzalanan mukavelenameler üzerinden değerlendirerek Bulgarların haksız olduklarını ispat etmeye çalışmıştır. Berlin Antlaşması imzalandığı zaman bu hatlar göz önünde bulundurulmuş ve antlaşmaya bununla ilgili maddeler eklenmiştir. Antlaşmanın 10, 21 ve 38. maddelerini[19] okuyanların Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Sırbistan topraklarından geçmekte olan ve geçmesi tasavvur edilen demir yollarında bu yeni hükümetlerin yani Doğu Rumeli vilayetinin, Bulgaristan Prensliği'nin ve Sırbistan Hükümetinin hukuk ve görevce Osmanlı Devleti makamına bağlı olduklarını tayinde tereddüt etmeyeceklerini belirten Babanzade; Osmanlı Devleti'nin Şark Şimendiferleri Kumpanyasına karşı hukuk ve vazifesi neden ibaretse anılan devletlerin de aynı hukuk ve vazifeye sahip olduklarını yazmıştır. Bu ifadesini ör-

---

17 Bulgaristan'da Demokrat Fırkasının yayın organı olan *Preporeç* gazetesi, demir yollarına el konması hadisesini Osmanlı Devleti'nin daha grev devam ederken sınıra asker sevk etmesine bağlamıştır. Aynı gazete ülke savunması açısından Şark demir yollarına el konmasının gerekli olduğunu yazmıştır. Ayrıca Paris'ten gelen haberlerde, demir yolunun işgal edildiği haberi duyulur duyulmaz hisse senetlerinin düştüğü, bunun da bir Türk-Bulgar savaşı çıkması endişesine karşılık gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu bilgiler için bk. *BOA*, Y.EE.KP, 33-3220, H 26 Şaban 1326 (23 Eylül 1908).

18 Babanzade, "Avusturya ve Bulgaristan", s. 4-5.

19 Berlin Antlaşması'nın söz konusu maddeleri için bk. *Muahedat Mecmuası*, c. 5, s. 110-141; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1953, s. 408-419.

neklerle açıklamaya çalışarak Osmanlı Devleti'nin sorgusuz sualsiz *"Haydi git, ben askerimle senin hatlarına ve malzemene el koyuyorum."* dediği zaman buna herkes nasıl itiraz ederse, diğer hükümetler mesela Bulgaristan da aynı şeyi yaparsa buna da itiraz edileceğini hatırlatmıştır. Ancak durumun böyle olmadığını, cüretin pek çok şeyi unutturduğunu ve hatta müsamaha ile karşılandığını belirtmiştir.[20]

Berlin Antlaşması gereğince demir yollarını düzene sokmak, eksik kalan bağlantı hatlarını ikmal etmek, sınırdaki ulaşım noktalarını belirlemek, tarifeleri, gümrük muamelelerini teftiş ve diğer işleri kararlaştırmak amacıyla alakadar devletlerin bir mukavele hazırlamaları durumu ortaya çıkmıştır. 1881 ve 1882 yıllarında müzakereleri devam eden bu mukavelename "Conventin a quatre" yani "Dörtler Mukavelenamesi" adıyla anılan belge, 21 Mart'ta ve Osmanlı Devleti'nin temsilcisi olan Viyana sefirinin ek olarak hazırladığı bir beyannamedir.[21] İşte bu mukavelenamenin ikinci fıkrası, Bulgaristan'ın gerek Osmanlı Hükümeti ve gerek Avusturya ve Sırbistan'a karşı hattın işlemesinden ve saireden dolayı haiz olduğu taahhütleri içermektedir. İsmail Hakkı Bey, bu bilgileri verdikten sonra Bulgaristan'ın bu taahhütler gereğince kendi arazisinden geçen hat üzerinde keyfî olarak demir yollarına el koymasına izin verilemeyeceğini yazmıştır. Bu hattın mukaveleye imza koyan devletlerin ortak kefilliği altında olduğunu belirterek hattın müşterek muamelesini temin etmek için yine bu devletlerin kumpanyaya karşı taahhüt altında olduklarını dile getirmiş ve Bulgaristan'ın bu taahhüdü yerine getirmediğini ifade etmiştir.[22]

Olayı teknik boyutuyla incelemeye devam eden İsmail Hakkı Bey, mukavelenin 13. maddesi gereğince adı geçen devletlerin arazileri üzerinde demir yolunun her türlü engel ve bozukluğa rağmen işlemesini, gidiş-gelişin sağlanmasını garanti ettiklerini belirtmiştir. Bu garantinin asıl amacı ise devletlerden herhangi birinin keyfî olarak demir yolunun işletmecisi sıfatını almasına engel olmaktır. Mukavelenamenin bununla ilgili fıkrası da aynen şöyledir:

> Bundan dolayı imzacı hükümetlerin arazisi üzerinde mevcut olup diğer imzacı devletin demir yoluna ait bulunan levazım üzerinde veya hareketli ve hareketsiz malzeme veya muamele hakkında karşılıklı mükellefiyetten ötürü icra muamelesi yapılmayacaktır.

---

20 Babanzade İsmail Hakkı, "Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi", *Tanin*, 13 Eylül 1324, No: 57, s. 3-4.

21 Berlin Antlaşması'nda alınan karar doğrultusunda, Rumeli demir yollarının Avrupa ile bağlantısını sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti, Avusturya, Sırbistan ve Bulgaristan'ın kendi aralarında uzlaşması istenmiştir. Bu Dört Devlet arasında yapılan görüşmeler sonunda İsmail Hakkı Bey'in belirttiği "Dörtler Mukavelenamesi" imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre Bulgaristan, Sırbistan tarafından Niş'ten Pirot'a kadar uzanacak hatla birleşecek bir demir yolu yapacaktır. Ayrıca bu hat Sofya üzerinden Osmanlı-Bulgar sınırına kadar uzanıp Osmanlıların yapacağı hatla birleşecektir. Bu bilgi için bk. Engin, *Rumeli Demiryolları*, s. 182-184.

22 Babanzade, "Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi", s. 3-4.

Bu fıkrayı emsal olarak gösteren Babanzade, Bulgaristan'ın demir yollarına el koymasının antlaşmayı çiğnemek olduğunu ispatlamak istemiştir. Hatların arazisi üzerinden geçtiği hükümetlerin bu hatlar üzerinde kontrol hakkından mahrum olmaları söz konusu olamayacağından 19. maddede bu hak şu ifadelerle temin edilmiştir:

> İmzacı devletlerin her biri işbu mukavelenameye esas olan demir yolları işletme işlerini kendi arazisi üzerinde kontrol etmek yetkisini muhafaza eder; ta ki işletme işleri uluslararası muameleler ihtiyacına ve ait olduğu hükümet tarafından kararlaştırılan hükümlere her zaman uygun olsun.[23]

İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'ın demir yollarına el koymasını hukuki açılardan böyle değerlendirdikten sonra olayı bir de siyasi açıdan ele almıştır. Bulgaristan'ın bu hareketini siyasi olarak iki açıdan değerlendiren Babanzade; ilk ihtimal olarak Bulgarların, vahim ve lüzumsuz bir Osmanlı tecavüzüne karşı aşırı tedbir alınması gerektiği korkusundan bu eylemi yaptıklarını; ikinci ihtimal olarak da ince ve dakik bir fırsatçılık fikrinden oluşan tecavüz tedbirinden ötürü demir yollarına el koyduklarını belirtmiştir. Ancak Bulgar yöneticilerinin o kadar gereksiz bir tedbire lüzum görecek kadar saf olmadıkları yorumunu da eklemiştir. Osmanlı Devleti'nin barışçı emeller beslediğini, bir savaş durumu olsa ve bunu kazansa bile maddi ve manevi zarardan başka bir şey elde edemeyeceğini yazmıştır. Bu düşüncesine delil olarak da 1897 Yunan Savaşı'nı göstermiş, galip geldikleri hâlde hiçbir kazanç elde edemediklerini, bu tecrübeden hareketle yeni bir savaşa girip kazansalar bile şanlı bir gezinti yapmaktan başka hiçbir kârlarının olmayacağını vurgulamıştır.[24]

Osmanlı maliyesinin yeni bir savaşı kaldıracak durumda olmadığını, yeni ilan edilen hürriyetin bir savaşla sekteye uğrayabileceğini, savaşmak yerine iç işlerini düzeltmeye ağırlık verdiklerini dile getirmiştir. Ancak bütün bu iyi niyete ve barışseverliğe rağmen yine Osmanlıların yakası bırakılmaz, rahatı bozulmak istenirse *"ve la havle ve la kuvvete..."* diyerek hukukunu ve hayatını sonuna kadar savunacaklarını belirtmekten de geri kalmamıştır. Bulgar yöneticilerin de gereğinden fazla diplomatik maharet sergilemeye çalıştıklarını, Avrupa'yı yangın yerine çevireceklerini ve bunun Büyük Devletler tarafından hoş görülmeyeceğini vurgulamıştır. Demir yollarına el konmasından Avusturya'nın, Peşte'deki gösterişli merasime rağmen rahatsız olduğunu, İngiltere'nin bu olayı eleştirdiğini yazan Babanzade; Bulgarlara, Avrupa hükümetlerini gücendirmek yerine tevecc ühlerini kazanmaya çalışmaları tavsiyesinde bulunmuştur.[25]

---

23 Babanzade, "Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi", s. 3-4.

24 Babanzade, "Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi", s. 3-4.

25 Babanzade, "Şimendifere Vaz-ı Yed Meselesi", s. 3-4.

Babanzade İsmail Hakkı Bey, Bulgaristan'la yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümetinden yeterli bilgi alamadıkları için şikâyet etmiştir. Olayla ilgili neler olup bittiğinden, meselenin neden çıktığından, ne gibi gelişmeler yaşandığından, Osmanlıların ne isteyip Bulgarların buna ne cevap verdiklerinden haberlerinin olmadığını belirten Babanzade; Osmanlı kabinesini, milleti ve matbuatı tam olarak aydınlatmadığı için eleştirmiştir. Gerek Keşof gerekse demir yollarına el koyma olaylarında basının Kâmil Paşa Kabinesine destek verdiğini ancak yeterli bilgi alamadıklarını, en azından yayımlanmasında sakınca olmayan konuların basınla paylaşılması gerektiğini savunmuştur. Bulgaristan Prensi'nin başbakanla ticaret bakanını Macaristan'a çağırdığı, burada görüştükleri ve Osmanlı Devleti'ne verilecek cevabın kararlaştırılacağı bilgisini veren Babanzade; bu cevabın verilip verilmediğini, verildiyse ne olduğunu, Osmanlıların demir yolu taleplerini düşünmeksizin ret mi edildiğini bilmediklerini yazmıştır. Konuyla ilgili bilgileri kısmen *Le Temps*'dan, kısmen *Neue Freie Presse* ve diğer yabancı gazetelerden aldıklarını, taleplerin ne olduğunu hakkıyla bilen kimsenin olmadığını belirtmiştir.[26]

Gazetecilerin gündemi oluşturan konuları bilmemek gibi bir mazereti olamayacağını yazan Babanzade, demir yolları konusuyla ilgili çalışıp araştırma yaptığını ve tafsilatıyla okurlarına aktardığını belirtmiştir. Hükümetten bilgi alamadığı için yine okurlarını demir yolları hakkındaki antlaşmalar üzerinden bilgilendirmek istemiştir. Buna göre demir yolu hattı esasen Osmanlı Devleti'nindir ve demir yolları, vagonlar, malzemeler, aletler de hükümetindir. Şark Şimendiferleri Kumpanyası sadece bir kiracıdan ibarettir. Şayet hat kiracıya belirlenen fiyattan aşağıda gelir getirir ise kiraya veren devlet üstünü tamamlamak veya gelir fazla olursa kiracı hükümetle bunu paylaşmak zorundadır. İşgal edilen demir yolu hattının 300 kilometreye yakın bir kısmı Şarkî Rumeli'dedir ki Bulgaristan buraya el koymuştur ve kayıtsız şartsız iade etmeyeceğini söylemiştir. Bulgaristan'ın böyle davranarak mal sahibinin mülkünü gasp ettiğini iddia eden İsmail Hakkı Bey, olayı yine Avrupa Devletleri açısından değerlendirmiştir.[27]

Bu gasp olayının sadece Osmanlı Devleti'ni değil Avusturya'yı da ilgilendirdiğini belirtmiştir. Almanya'nın da bu gasptan zarar gördüğünü iddia ederek on bin franktan fazla kalan gelirin Almanya'dan yapılan bir borçlanmaya karşılık olduğunu hatırlatmıştır ki Almanya bu el koyma meselesine sessiz kalırsa bu karşılık bedeli yeni sorunlara yol açacaktır. Almanya ve Avusturya'nın konsoloslarını çağırarak Sofya hükümetine protestolarını bildirmelerinin işte bu durumdan kaynaklandığını yazan Babanzade, benzer bir gasp olayını şayet Osmanlılar yapsaydı bu devletlerin kuru birer protestoyla yetinmeyeceklerini, çoktan fiilî tehditlere başvuracaklarını ifade etmiştir. Sözü Bulgaristan'ın bağımsızlığını is-

[26] Babanzade İsmail Hakkı, "Yine Bulgaristan Meselesi", *Tanin*, 18 Eylül 1324, No: 62, s. 2-3.

[27] Babanzade, "Yine Bulgaristan Meselesi", s. 2-3.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Belgeleri

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi
2. *Tanin* (İlgili sayılar dipnotlarda gösterilmiştir.)

B) Yayımlanmış Belgeler

1. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
2. Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
2. Muahedat Mecmuası

C) Kitaplar ve Hatıratlar

1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi. (1987). (Haz. Nevzat Gündağ), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul.

Ahmad, F. (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay., İstanbul.

Ahmet İzzet Paşa. (1992). *Feryadım*, c. 1, Nehir Yay., İstanbul.

Akşin, S. (1994). *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, Ankara.

Alkan, A. T. (2006). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul.

Altuğ, Y. (1977). *Çin Sorunu*, Otağ Yay., İstanbul.

Andonyan, A. (1975). *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev. Z. Biberyan), Sander Yay., İstanbul.

Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul.

Arsel, İ. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Asaf, M. (1986). *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, (Yay. Haz. İ. Parmaksızoğlu), TTK Yay., Ankara.

Atay, F. R. (2004). *Zeytindağı*, Pozitif Yay., İstanbul.

Ayni, M. A. (2009). *Hatıralar*, (Haz. İ. Dervişoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul.

Baban, C. (2009). *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yay., İstanbul.

Babanzade, İ. H. (2002). *Beyrut'tan Kuveyt'e Irak Mektupları*, (Yay. Haz. M. Çulcu), Büke Yay., İstanbul.

Bajalan, D. R. (2010). *Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914)*, (Çev. B. Yalçınkaya), Avesta Yay., İstanbul.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 1, k. 1, TTK Yay., Ankara.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 1, k. 2, TTK Yay., Ankara.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 2, k. 1, TTK Yay., Ankara.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*, c. 2, k. 2, TTK Yay., Ankara.

Beehler, W. H. (2014). *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı*, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Bengi, H. (2000). *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

Beydilli, K. (1981). *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Bismarck, O. v. (1991). *Düşünceler ve Hatıralar*, (Çev. N. Akipek), c. 2, MEB Yay., İstanbul.

Brummett, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yay., İstanbul.

Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919). (1992) Devlet Arşivleri Yay., Ankara.

Cemal Paşa. (2006). *Hatırat (1913-1922)*, (Haz. A. Z. İzgöer), Nehir Yay., İstanbul.

Childs, T. W. (2008). *Trablusgarp Savaşı Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, (Çev. D. Berktay), İş Bankası Yay., İstanbul.

Coe, S. D.-Michael D. Coe. (2005). *Çikolatanın Gerçek Tarihi*, (Çev. A. Öztek), Ayrıntı Yay., İstanbul.

Clogg, R. (1997). *Modern Yunanistan Tarihi*, (Çev. D. Şendil), İletişim Yay., İstanbul.

Çalışlar, İ. (1997). *On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (Haz. İ. Görgülü-İ. Çalışlar), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Çankaya, A. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. 1, Mars Matbaası, Ankara.

Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara.

Çaycı, A. (1995). *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yay., Ankara.

Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yay., Ankara.

Driault, E. (2003). *Şark Meselesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, (Çev. Nafiz), (Yay. Haz. E. Erdoğan), Berikan Yay., Ankara.

Earle, E. M. (1972). *Bağdat Demiryolu Savaşı*, (Çev. K. Yargıcı), Milliyet Yay., İstanbul.

Ekinci, İ. (2007). *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yay., Ankara.

Eldem, E. (2000). *Osmanlı Bankası Tarihi*, (Çev. A. Berktay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Emiroğlu, K. (1999). *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara.

Engin, V. (1993). *Rumeli Demiryolları*, Eren Yay., İstanbul.

Engin, V. (2007). *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., İstanbul.

Erickson, E. J. (2013). *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, (Çev. G. Ç. Güven), İş Bankası Yay., İstanbul.

Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay. Ankara.

Gazel, A. A. (2007). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Giolitti, G. (2012). *Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?*, (Yay. Haz. T. Yıldırım), Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul.

Gökalp, Z. (2007). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (Sad. Y. Toker), Toker Yay., İstanbul.

Gövsa, İ. A. (1946). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul.

Graves, P. P. (1999). *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, (Ter. Y. Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara.

Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay., Ankara.

Halil Menteşe'nin Anıları. (1980). Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.

Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, (Çev. M. T. Akad), Homer Kitabevi, İstanbul.

Hayta, N.-T. S. Birbudak. (2010). *Balkan Savaşları'nda Edirne*, ATASE Yay., Ankara.

Helferich, K. (1330). *Alman Feyz-i Millisi 1888-1913*, (Müt. N. Ruso), Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul.

Herbert, A. (1999). *Ben Kendim Osmanlı Ülkesine Son Seyahatler*, (Çev. M. Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara.

Hilmi, Ş. F. A. (1991). *Muhalefetin İflası İtilaf ve Hürriyet Fırkası*, (Sad. A. Eryüksel), Nehir Yay., İstanbul.

İnal, İ. M. K. (2013). *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. VI-X, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

İrtem, S. K. (2004). *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)*, (Yay. Haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul.

James, H. (2009). *Alman Kimliği -1770'den Bugüne-*, (Çev. İ. Türkmen), Kızılelma Yay., İstanbul.

Kansu, A. (2002). *1908 Devrimi*, İletişim Yay., İstanbul.

Karadeniz, Y. (2006). *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yay., İstanbul.

Karal, E. Z. (bty.). *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK Yay., (byy.).

Kayalı, H. (2003). *Jön Türkler ve Araplar Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. T. Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Kaymaz, İ. Ş. (2006). *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, Kaynak Yay., İstanbul.

Kerimoğlu, H. T. (2009). *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Yay., İstanbul.

Kili, S. (bty.). *Türk Anayasaları*, Tekin Yay., (byy.).

Koloğlu, O. (1999). *Osmanlı-İtalya Libya Savaşında İttihatçılar Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal*, Ümit Yay., Ankara.

Kral Abdullah. (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, (Ter. H. Özkan), Klasik Yay., İstanbul.

Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul.

Kurtz, H. (1976). *Kayzer'in Almanyası "Almanya Herşeyin Üstünde"*, (Çev. A. Kemahlı), Milliyet Yay., İstanbul.

Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü. (1991). (Yay. Haz. Y. Demirel), Arma Yay., İstanbul.

Mangaltepe, İ.-R. Karacakaya. (2010). *Paul Cambon'un İstanbul Büyükelçiliği ve Ermeni Meselesi*, Yeditepe Yay., İstanbul.

Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Masliyah, N. (1329). *Osmanlı Parlamentosu Beynelmilel Sulh Heyeti*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniye.

Mayak, F. (2016). *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Libra Yay., İstanbul.

Mehmed Selahaddin Bey. (1989). *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, (Sad. A. Varol), İnkılab Yay., İstanbul.

Mevlanzade Rıfat'ın Anıları. (1992). (Yay. Haz. M. Martı), Arma Yay., İstanbul.

Midhat, A. H. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*, Bengi Yay., İstanbul.

Muhtar, M. (1999). *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, (Yay. Haz. E. Kılınç), Ötüken Yay., İstanbul.

Nihad, M. (1341). *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Matbaa-i Askeri, İstanbul.

Nur, R. (1996). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, (Yay. Haz. İ. Yalınkılıç), Kitabevi Yay., İstanbul.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923). (2004). (Der. M. Tunçay-E. J. Zürcher), İletişim Yay., İstanbul.

Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918. (2003). (Haz. T. Güran), c. 7, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara.

Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yay., İstanbul.

Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay., İstanbul.

Özçelik, A. (2006). *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, İlgi Yay., İstanbul.

Özçelik, S. (2000). *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Yay., Ankara.

Özyüksel, M. (1988). *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yay., İstanbul.

Palmer, A. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, (Çev. B. Ç. Dişbudak), Sabah Kitapları, İstanbul.

Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyetler Gözüyle Jöntürkler*, (Çev. M. Beyhan-A. Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, Ankara.

Rathmann, L. (2001). *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, (Çev. R. Zarakolu), Belge Yay., İstanbul.

Renouvin, P. (2004). *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, (Çev. Ö. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü. (1988). Arba Yay., İstanbul.

S. Sazanov'un Anıları. (2002). (Çev. B. Önuçak), Derin Yay., İstanbul.

Saray, M. (2006). *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

Seppings-Wright, H. C. (2010). *Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl*, (Çev. D. Türkömer), İş Bankası Yay., İstanbul.

Simavi, L. (2017). *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, (Haz. F. Akyüz-F. Tetik), c. 1-2, Milli Saraylar Yay., İstanbul.

Sönmez, B. İ. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Stoddard, P. H. (2003). *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. T. Demirel), Arma Yay., İstanbul.

Şıvgın, H. (2006). *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

Talat Paşa. (2006). *Hatıralarım ve Müdafaam*, Kaynak Yay., İstanbul.

Temel, M. (2004). *XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı-Latin Amerika İlişkileri*, Nehir Yay., İstanbul.

Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Turfan, R.-M. Ş. Yazman. (1969). *Tarihte Türk-Alman Dostluk İlişkileri*, İstanbul.

Unat, F. R. (2008). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara.

Uzdil, M. B. (2006). *Balkan Savaşı'nda Çatalca ve Sağ Kanat Ordularının Harekatı Savaşın Siyasi ve Psikolojik İncelemeleri*, c. I-II-III, ATASE Yay., Ankara.

Ülman, H. A. (2002). *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara.

Yalçın, H. C. (1975). *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

Yalçın, H. C. (2002). *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, (Çev. E. Aydınoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul.

D) Ansiklopedi Maddeleri

Akyıldız, A. (2003). "Meclis-i Mebusan", *DİA*, c. 28.

Aydın, M. (1998). "Hüseyin Hilmi Paşa", *DİA*, c. 18.

Birinci, A. (1998). "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *DİA*, c. 18.

Birinci, A. (2010). "Mehmed Şerif Paşa", *DİA*, c. 39.
Buzpınar, Ş. T. (2003). "Lübnan-Osmanlı Dönemi", *DİA*, c. 27.
Buzpınar, Ş. T. (2006). "Mustafa Kâmil Paşa", *DİA*, c. 31.
Dursun, D. (1995). "Fas-Himaye Dönemi ve Bağımsızlık", *DİA*, c. 12.
Eroğlu, M. (1988). "Abdülaziz Çaviş", *DİA*, c. 1.
Ertuğrul, S. (1993). "Çırağan Sahilsarayı", *DİA*, c. 8.
Hanioğlu, Ş. M. (2010). "Şura-yı Ümmet", *DİA*, c. 39.
Küçük, C. (1991). "Babıâli Baskını", *DİA*, c. 4.
Küçük, C. (1992). "Balkan Savaşı", *DİA*, c. 5.
Seyfeli, C. (2016). "İstanbul Ermeni Patrikhanesi", *DİA*, c. Ek-1.
Tukin, C. (1996). "Girit", *DİA*, c. 14.
Uzun, M. (1997). "Halil Halid Bey", *DİA*, c. 15.
Yazıcı, N. (2000). "İkdam", *DİA*, c. 22.

E) Makaleler ve Kitap Bölümleri

Acar, Ş.-A. Bir-M. Kaçar. (2016). "Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. 17, S. 2.

Adıyeke, A. N. (1991). "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, İzmir.

Adıyeke, N. (1993). "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, İzmir.

Ahmad, F.-D. A. Rustow. (1976). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5.

Akgün, S.-M. Uluğtekin. (1992). "Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı", *OTAM*, S. 3.

Arabacı, C. (2010). "İttihat ve Terakki Basını", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed. Hakan Aydın), Palet Yay., Konya.

Arsel, İ. (1953). "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 10, S. 1.

Arsel, İ. (1954). "Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 11, S. 1.

Arsel, İ. (1954). "Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 11, S. 3.

Arslantekin, S. K. (2006). "Henryk Sienkiewicz'in Romanlarında Yurt ve Yurtseverlik İzleği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 46, S. 2.

Aydın, H. (2010). "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27.

Aydın, M. (1997). "Bulgaristan Komiserliği", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVII, 21.

Aydın, M. (2011/1). "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", *Belgi*, S. 1.

Bajalan, D. R. (2016). "Princes, Pashas and Patriots: The Kurdish Intelligentsia, the Ottoman Empire and the National Question (1908-1914)", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol: 43.

Balfour, M. (1969). "Kayzer Wilhelm II.", (Çev. T. Ağaoğlu), *20. Yüzyıl Tarihi Dergisi*, S. 5.

Bayur, H. (1978). "Balkan Savaşında Türk Filosunun Durumu", *Belleten*, c. XLII, S. 165.

Bayur, H. Y. (1943). "Boğazlar Sorumunun Bir Evresi (1906-1914)", *Belleten*, c. VII, S. 28, (Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle Özel Sayı).

Beşirli, M. (2004). "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15.

Bilgenoğlu, A. (2008). "100 Yıl Önce ABD 1908 Başkanlık Seçimi", *Toplumsal Tarih*, S. 179.

Birecikli, İ. B. (2016). "Prens Vid: 1914 Yılında Arnavutluk Prensliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 9, S. 42.

Birinci, A. (1999). "Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik", s.177-185 (Bu makale P. Philip Graves'in "İngilizler ve Türkler başlıklı eserinin sonunda yer almaktadır.)

Bolat, G. (2013). "İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bager Hanlar", *Zeitschrift für die Welt die Türken,* 5/1.

Bolat, G. (2016). "Muhammed Ali Şah Döneminde İran'ın Siyasi Durumu (1907-1909)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Yıl: 8, S. 16.

Bosworth, R. J. (1999). "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. M. Kent), (Çev. A. Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Büyüktuğrul, A. (1980). "Balkan Savaşı Deniz Harekâtı Üzerine Gerçekler", *Belleten*, c. XLIV, S. 176.

Cihangir, Ç. K. (2016). "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 58.

Çakmak, Z. (2003). "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, S. 4.

Çapraz, H. (2015/I). "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası", *Belgi*, S. 9.

Çelebi, M. (1999). "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlılar*, c. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Çelik, B. (2014). "Geleneksel Yapı ile Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları", *Studies of The Ottoman Domain*, c. 4, S. 7.

Çidem, M. (2018). "II. Meşrutiyet'in İlanı Sırasında Kaybedilen Balkan Toprakları ve Olayların Basına Yansıması", *Vakanüvis*, Yıl: 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı.

Çolak, F. (2013). "Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti'nin Ticaret-i Hariciyesi Üzerindeki Etkileri", *Turkish Studies*, 8/5.

Demir, S. (2013). "Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, c. 5, No: 2.

Dilek, M. S. (2013). "Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndaki Yenilgisinin Amerikan Basınındaki Yankıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 33.

Ekinci, İ. (2003). "Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (ayrı basım), S: 9.

Ekinci, İ. (2006). "Son Dönem Osmanlı Deniz Ticaretini Kurtarma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 10.

Elmacı, M. E. (1997). "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç*, S. 5.

Elmacı, M. E. (2011). "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog", *OTAM*, S. 29.

Eraslan, C. (2014). "Osmanlı Devleti'nin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 13.

Erkek, M. S. (2013). "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2.

Eroğlu, H. (2001). "Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 27-28.

Ertürk, B.E. (2000). "Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/10.

Fulton, L. B. (1999). "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Gazel, A. A. (2001). "İkinci Meşrutiyet Döneminde Lynch İmtiyazı Meselesi ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstifası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Erzurum.

Gazel, A. A. (2001). "İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nı Bölünme Noktasına Getiren Hizb-i Cedid Hareketi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 16.

Gazel, A. A.-S. Uğuz. (2006). "Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)", *Journal of Atatürk*, V/1.

Gökbayır, S. (2012). "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3(1).

Gümüşlü, B. (2009). "İttihat ve Terakki ve Sol", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, S. 10.

Güneş, İ. (1990). "II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918), *OTAM*, S. 1.

Güzel, H. T. (2017). "'Hasta Adam' Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı", *Vakanüvis*, Yıl: 2, No: 1.

Güzel, Ş. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3.

Haddad, M. (2010). "Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunu Yeniden Düşünmek", (Çev. S. Güner), *Kebikeç*, Yıl: 15, S. 30.

Halıcı, Ş. (2007). "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde Siyasal Bölünme: Hizb-i Cedid", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. IV, S. 15.

Hatipoğlu, M. M. (1985). "1909 Gudi Darbesi'nin Yunan Siyasi ve Askeri Hayatındaki Yeri ve Türk-Yunan İlişkileri Üzerinde Oynadığı Rol", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, S. 2.

Hayta, N. (2013). "Balkan Savaşlarını Bitirmeye Yönelik Barış Çabaları ve Büyük Devletler", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.

Hut, D. (2016). "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", *Vakanüvis*, Yıl: 1, Ortadoğu Özel Sayısı.

Hut, D. (2013). "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı,* (Ed. Z. Kurşun-H. Çoruh), Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yay., İstanbul.

Hür, A. (2006). "Kavm-i Necip mi? Kavm-i Hain mi? Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih*, S. 154.

İba, Ş. (2003). "Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 52, S. 1.

Karabulut, I.-B. Bayrakdar. (2017). "İkinci Meşrutiyet Döneminde İstikraz Politikası Üzerine Bir Basın Tartışması: 'Londra İstemez, Berlin Yapamaz'", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/35.

Karadeniz, Y. (2008). "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilig*, S. 47, II. Meşrutiyet Özel Sayısı.

Karadeniz, Y. (2017). "1907'deki İngiliz-Rus Antlaşması'nın İran Siyasetine Etkisi", *Route Educational and Social Science Journal*, 4(2).

Karakaş, N. (2013). "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912)", *Gazi Akademik Bakış*, c. 6, S. 12.

Kılıç, S. (2002). "İran'da İlk Anayasal Hareket '1906 Meşrutiyeti'", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XX, S. 32.

Kırca, E. (2017). "I. Dünya Savaşı Öncesi Doğuda Kürt-Ermeni Mücadelesi, Hükümetin Uygulamaları ve Kürtlerin Hükümete Tepkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 3, S. 1.

Kişi, Ş. S. (1996). "Avusturya ve Bulgaristan'a Karşı İzmir'de 1908 Boykotu", *Tarih ve Toplum*, c. 26, S. 152.

Kocabaşoğlu, U. (2010). "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşruiyeti: 'Matbuat'", *İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, (Ed. H. Aydın), Palet Yay., Konya.

Koloğlu, O. (1997). "İkinci Yarım Yüzyılın Gayrı Resmi Tarihi ve Türk'le Amerikalı'nın Tanışmasının 200. Yılı", *Tarih ve Toplum*, c. 28, S. 164.

Korkmaz, İ. (2017). "I. Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'dan Anadolu'ya Göç Hareketi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, S. 40.

Köylü, M. (2013). "Yunan Belgeleriyle Balkan Savaşlarına Yunanistan'ın Siyasi ve Askeri Etkisi", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.

Kurban, V. (2013). "Modern Rus İncelemelerinde Balkan Savaşları", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.

Macar, O. D., (2017). "Hilali Ahmer Cemiyeti'nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912), *Belleten*, c. LXXXI, S. 292.

Maden, F. (2011/1). "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdleri*, Yıl: 17, S. 39.

Marufoğlu, S. (2012). "Balkan Savaşları Sırasında Arapların Tutumu 1912-1913", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2.

Mehmetefendioğlu, A. (1997). "Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Lynch Şirketi", *Tarih ve Toplum*, c. 28, S. 164.

Mehmetefendioğlu, A. (2008). "İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)", *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (Yay. Haz. H. Akkut-A. Pamuk), Yeni İnsan Yay., İstanbul.

Mete, Ş. (1998). "Trablusgap Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 3, S. 8.

Okur, M. (2012). "The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Politikası", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2.

Okutan, Ç. (2001). "Arap Milliyetçiliği", *A. Ü. S. B. F. Dergisi*, c. 56, S. 2.

Olgun, K. (1999). "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, S. 7.

Olgun, K. (2011). "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXVII, S. 79.

Olgun, K. (2012). "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XXVIII, S. 82.

Orhonlu, C.-T. Işıksal. (1963). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi*, S. 17-18.

Öğreten, A. (2012). "İtalya'nın Trablusgarp Saldırısı Karşısında Osmanlı Toplumunun Tavrı", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler Kitabı*, c. 5, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara.

Öksüz, M. (2010). "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 25.

Öksüz, M. (2017). "Trabzon'da Meşveret Gazetesine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Trabzon'daki Yansımaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 14.

Öner, O. (2012). "Balkanların Osmanlı Kalesi Yanya'nın Düşüşü", *Derin Tarih*, S. 7.

Özçelik, İ.-H. Doğan-M. C. Erdoğan. (2018). "'Trablusgab Devlet-i Aliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi' İsimli Risalenin Işığında Osmanlı Devleti ve Trablusgarp Savaşı", *ulakbilge*, c. 6, S. 24.

Özdağ, A. (2014). "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 41.

Özdilli, M. S. (2013). "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Muhalif Gazete ve Gazeteci: Türkiye Gazetesi ve Şirvanizade Mahmud Tahir", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2.

Özger, Y. (2017). "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 15, S. 22.

Özlü, H. (2013). "Balkan Savaşı'nda Osmanlı Donanmasının Marmara Denizi Harekâtı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 21.

Safi, İ. (2018). "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, S. 2.

Serbestoğlu, İ. (2013). "Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2.

Servi, H.-B. Cırık. (2014). "1913 Islahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, S. 36.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). "Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 5, S. 5.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996). "Yerel Yönetim Metinleri (VII): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 5, S. 6.

Soofizadeh, A. (2017). "Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 42.

Soy, B. H. (2004). "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Bilig*, S. 30.

Şeber, N. İ. (2011). "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXVIII.

Şıvgın, H. (2012). "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, c. 6, S. 11.

Şirin, İ.-M. Kılıç. (2005). "Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha", *OTAM*, S. 18.

Tağmat, Ç. D. (2017). "Uluslararası Carnigie Raporuna Göre İki Balkan Savaşı

Arası Dönemde Edirne'de Bulgar İşgali (26 Mart-22 Temmuz 1913), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 60.

Tan, H. (2017). "Balkan Savaşı Öncesi Bulgar Komitelerinin Müslüman Köy Baskınları: Yanıklı (Hamidiye) Köyü Örneği", *Studies of The Ottoman Domain*, c. 7, S. 12.

Temel, M. (2005). "Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtalya Tarafından Savaş Kaçağı İlan Edilen Maddeler ve Denizlerde Karşılıklı El Koymalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, S. 1.

Temizer, A. (2014). "İkinci Balkan Savaşı'nda Romanya", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 31.

Tızlak, F. (1991). "İngiltere'nin Fırat Nehrinde Vapur İşletme Girişimi Hakkında Yeni Bilgiler (1834-1836), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 6.

Toprak, Z. (2013). "Balkan Harbi, Düşman Algısı ve İkonografya", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.

Trumpener, U. (1999). "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. M. Kent), (Çev. A. Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Tunç, S. (2009). "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, S. 25.

Tunç, S. (2010). "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Paris'te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talat Bey Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXV, S. 2.

Tural, E. (2008). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 57, S. 2.

Turan, O. (2018). "İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 63.

Turan, Ş. (1965). "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, c. XXIX, S. 113.

Umar, Ö. O. (2001). "Trablusgarp Savaşı Sırasında İtalya'nın Beyrut'u Bombardımanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 17, S. 51.

Ünal, F. (2005-2006). "II. Meşrutiyet'in Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", *Ermeni Araştırmaları*, c. 5-6, S. 20-21.

Watt, D. C. (1969). "Birinci Fas Buhranı", *20. Yüzyıl Tarihi Dergisi*, (Çev. M. Barlas), S. 5.

Yavuz, C. (2013). "Balkan Harbi'nden Kalan Miras: Ege'de ve Doğu Akdeniz'de Paylaşılamayan Deniz Sahaları", *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Konak Belediyesi Kültür Yay., İzmir.

Yavuz, E. (1978). "1908 Boykotu", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı.

Yellice, G. (2018). "'Sorunlu Ada Girit': Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62.

Yıldırım, S. (2012). "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, S. 16.

Yiğit, Y. (2014). "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28.

Zeyrek, S.-M. İlhan. (2016). "İtalya'nın Milli Birlik Sonrasında Osmanlı Devleti ve Balkan Siyaseti", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 5, No: 2.

F) Tebliğler

Çelik, B. (2012). "Osmanlı-Karadağ Sınır Sorunları ve Balkan Savaşı'na Etkileri", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Koloğlu, O. (1999). "İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Tebliğler, 15-17 Ekim 1997)*, TTK Yay., Ankara.

Turan, Ö. (1999). "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Tebliğler, 15-17 Ekim 1997)*, TTK Yay., Ankara.

Uçarol, R. (2012). "1912 Balkan Bunalımı, Osmanlı Devleti'nde Büyük Kabine'nin Kurulması ve Savaşa Gidiş", *Balkan Savaşları Paneli (03-04 Mayıs 2011)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

G) Tezler

Adıyeke, A. N. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Altınkaya, E. İ. (2018). *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Devlet Adamlığı (1855-1923)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya.

Aşkın, S. (2007). *Balkan Savaşlarında Edirne*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Bay, S. (2016). *İkdam ve Tanin Gazetelerine Göre Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1908-1909)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars.

Bayraktarova, E. (2002). *Osmanlı Devleti-Bulgaristan Prensliği İlişkileri (1878-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bello, H. (2009). *Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bilgenoğlu, A. (2006). *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Birecikli, İ. B. (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Çoban, O. (2009). *İtalyan Sinemasının Tarihe Bakışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Demir, G. (2018). *İspanya'daki Katalan Halkın Kimliği ve Özerklik Sorunu*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Devebakan, M. (2018). *İran'ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Elmas, E. (2013). *Balkan Savaşlarını Bitiren Antlaşmaların Diplomatik Görüşmeleri (İstanbul ve Atina Antlaşmaları)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Ergun, H. (2007). *Japonya'nın Güvenlik Stratejileri, Dış Politika Araçları ve Değişim*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Eser, M. (2017). *Yunan Kaynaklarına Göre Eleftherios Venizelos'un İlk İktidarı Sırasında Türk-Yunan İlişkileri (1909-1915)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Jata, M. (2014). *Balkan Savaşlarında İşkodra Vilayeti (1912-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Güncü, M. (2015). *Zeki Bey Suikasti ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Gürer, M. O. (2007). *İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Karacan, O. (2013). *1906 İran Meşrutiyeti*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Karan, N. (2006). *Girit'in Yunanistan'a İlhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Koparan, N. (2007). *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Metin, C. (2006). *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Mezani, R. (2003). *İttihat ve Terakki Arnavutlar ve Arnavutluk*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Moiras, L. (2006). *1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Orhan, M. (2010). *Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Trablusgarb Harbi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Orhan, S. (2008). *Balkan Savaşları'nda Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*, Mustafa

Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay.

Özdemir, H. (2015). *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Meşrutiyet Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Terzioğlu, A. (2005). *Vilayat-ı Sitte'de Ermeniler (1878-1914)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Uğraş, N. (2008). *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Urhan, V. C. (2006). *1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi, Ankara.

Yakut, K. (1998). *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.

Yazıcı, E. A. (2013). *Tanin'e Göre Balkan Savaşları'nda Yaşanan Mezalim ve Osmanlı Kadınlarının Faaliyetleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

H) Elektronik Kaynaklar

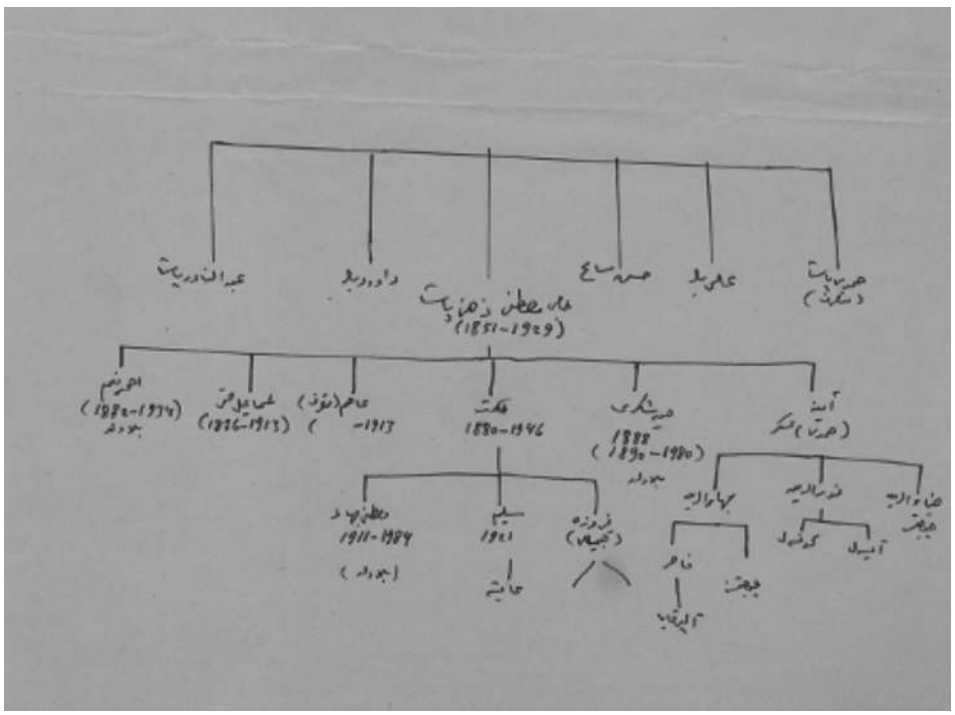
http://earsiv.sehir.edu.tr (Taha Toros Arşivi, Erişim Tarihi: 19.12.2018)

EKLER

EK-1 İsmail Hakkı Bey'e Ait Fotoğraflar
(Taha Toros Arşivi)

EK-2 Babanzade Ailesine Ait Bir Şecere Taslağı
(Taha Toros Arşivi)

DİZİN

Agadir 331, 340, 351, 357-358, 360-364, 368, 369-374, 409, 446
Almanya 22, 44-48, 53, 73-76, 88-89, 93, 99, 101, 103-104, 110-111, 114, 137-138, 141, 144, 149, 152, 158, 161, 163-167, 16-171, 178, 183, 186-189, 196, 199, 201, 206, 211-218, 251, 254, 263, 275, 290-297, 299-318, 331, 338-340, 342- 351, 353-354, 356-365, 367-374, 384-386, 391-392, 395, 399-401, 403, 405-406, 408-412, 415, 419-421, 432-434, 437-441, 446-447, 456, 461-462, 464, 469, 471, 475, 478, 479, 482, 491, 497, 499, 502-503, 523, 525, 532, 546, 548, 562, 566-567, 569-570, 573-575, 579, 624-625, 628, 644, 646-647, 648, 654, 657, 665, 666, 667, 674, 675, 686, 785, 786, 787, 796, 804
Amerika Birleşik Devletleri 16, 70, 315, 374-375, 377, 491, 548
Araplar 30, 243-246, 249, 454, 521, 796
Arnavutluk 16, 23, 80-81, 126, 136, 147, 236, 241, 247, 250-276, 410, 425, 427, 463, 512, 523, 530, 537, 539, 540-541, 547, 557, 559-561, 565, 568-569, 571-572, 576-578, 580, 583, 585-588, 592, 594, 600-601, 606, 617, 636, 655-656, 723, 725-727, 729, 734, 739, 744- 747, 799, 800, 802, 806-807
Atina 32, 48, 53-55, 59, 65, 188, 194, 199, 214, 224-225, 227-229, 263, 279-283, 286-289, 482, 555-556, 601, 631, 645, 788, 805-806
Avusturya 16, 20, 23, 44, 53, 77-81, 85-86, 88-93, 95, 97-99, 105-106, 108, 112-113, 136-173, 175-187, 189, 195-196, 199, 206, 21-218, 250- 252, 254-256, 260-261, 264, 269-272, 275-276, 290-291, 294-299, 302, 305, 307-310, 312-313, 315-316, 320, 326, 342, 346, 354, 358, 362-363, 374, 387-388, 393, 398, 400- 401, 410, 438-442, 447, 450-451, 462, 464, 469, 471, 473-475, 482, 491, 493-494, 496-502, 506, 510-511, 513, 516, 520, 523-525, 528-530, 539-541, 546-548, 556-557, 559-562, 567-568, 570-572, 574, 576-577, 582-583, 586-591, 595-598, 602-603, 605, 608, 614-615, 617-618, 620-621, 624, 628, 645, 647, 657, 726, 746, 756, 786, 799-800, 802
Ayan Meclisi 81, 704, 714-715, 740, 743, 753-755, 758, 787
Bağdat demir yolu 47
Baron Aehrenthal 102, 140, 142, 149, 154, 157, 168, 177, 186, 295-297, 309, 315-316
Basra 30, 48, 237, 240-242, 313, 330, 343, 349, 412, 425-426, 428-434, 536, 681
Berliner Tageblatt 502, 730
Bethmann Hollweg 297, 301-302, 304, 310, 312, 344, 349, 362, 499, 562, 565, 573-574, 579
Beyrut 28, 40, 48, 235, 237, 243, 244, 245, 246, 450, 451, 463, 464, 465, 469, 478, 637, 717, 771, 793, 805
Bosna-Hersek 16, 20, 44, 85, 98-99, 105-106, 113, 136-139, 141-149, 152-162, 164, 167-183, 185-188, 190-191, 193, 195, 250-251, 297, 299, 305-308, 315, 342, 359, 386-387, 400, 427, 439-440, 442-443, 449, 482, 497, 505, 517, 556, 567, 603, 643, 647-648, 741, 794, 799
Bulgaristan 13, 16, 20, 44, 78, 85-144, 146, 148, 153-154, 156, 159, 161-172,

174-175, 177, 180, 183, 185, 187-188, 190-191, 228, 271, 274, 386, 400-401, 411, 427, 443, 449, 472, 491-494, 497, 498, 503-505, 507-515, 517, 520-522, 527, 529-534, 536-538, 540-541, 545, 547, 549, 551-552, 554, 556, 558, 561-562, 569-570, 573-574, 576-577, 580-582, 586-587, 591, 594-595, 598-599, 601-606, 60-610, 612-631, 643, 645, 647-648, 665, 747, 752, 785, 786, 799, 802, 806
Butros Gali 422
Bülow 166, 21-213, 292-294, 301, 304-305, 351, 385, 421, 647
Cavid Bey 23, 34, 37-38, 47, 50, 271, 326, 403, 408, 650, 652, 662-663, 667-670, 775
Cebel-i Lübnan 232-235, 478
Cezayir 233, 352, 360, 368, 414, 437, 453-454, 545, 780
Çanakkale 449, 463, 465, 469-476, 478, 485-486, 564, 595, 611, 653, 802-803
Çatalca 525-528, 531, 537, 546-547, 552-554, 561, 563, 566, 568, 572, 579, 580-581, 588, 604- 605, 618-619, 623, 627, 785, 796-797
Çin 54, 75, 178, 293, 333, 388, 394, 396,-399, 780, 793
Daily Telegraph 168, 292, 293, 349, 391, 485, 590
Edirne 32, 48-49, 124, 249, 270, 411, 472, 526-528, 530-532, 536-537, 540-542, 547, 550, 553, 560-568, 570, 572, 574-575, 581-582, 586-587, 597-598, 602, 605-606, 622, 624-629, 631, 653, 683, 698, 747, 769, 777, 785, 795, 803-804, 806-807
Edward Grey 45-46, 52-53, 62-63, 65-66, 102-103, 142, 145, 169, 173-174, 205, 207-208-211, 261-263, 313, 317, 342, 362, 371, 373-374, 389, 424, 431, 433, 467, 475, 483, 526, 528, 533-536, 561-562, 564-566, 592, 601, 604, 606, 627
Ermeniler 375, 426, 677, 682-685, 687, 688, 696, 807
Fas 16, 140, 144, 166, 168, 211, 213, 242, 275-276, 302, 305, 338-343, 346, 351-374, 379-380, 391, 406, 407, 409, 411-412, 414, 437-438, 446-448, 455-457, 473, 481, 484-485, 524, 545, 648, 731, 780, 798, 805
Ferdinand 85, 87, 95, 98-100, 105, 112, 118, 123, 138, 170, 299, 498, 503-505, 507, 510, 521, 607, 614-615
Fransa 16, 22, 44-51, 55-59, 63, 73-77, 81, 82, 89, 94, 98-99, 101, 104, 110-111, 114, 117, 133, 137-138, 140-141, 148, 154, 158, 162, 166-172, 176, 183, 187-188, 191-192, 199, 205, 207-208, 211, 213, 217-218, 220, 238, 242, 247, 255, 275, 281, 290-291, 294, 296-302, 304, 306-309, 311, 312-313, 315-316, 318, 320, 324, 331, 338, 340, 342, 344-347, 349, 351-376, 380, 382, 384-385, 387, 391, 393-395, 399-414, 419, 421, 428, 433, 437-442, 446-447, 453, 455-462, 465-467, 471, 473, 482, 484-485, 494-495, 518, 524-525, 537-540, 545, 547-548, 564, 566-567, 570, 574, 583, 604, 610-611, 620, 624, 628, 645, 647- 649, 651, 657-658, 665-668, 670, 685, 686, 710, 731, 756, 758, 767-788, 800, 804
Franz Joseph 113, 138, 141, 528-529
Fremdenblatt 88-89, 140, 152-153, 251, 254-256, 297, 310, 440, 499, 502
Gazi Ahmed Muhtar Paşa 267, 518, 525, 735, 741, 745, 775
Giolitti 441, 444, 456, 460, 462, 464, 467, 469-471, 478-479, 485, 487, 795
Girit 16, 20, 44, 58, 59-61, 63, 65-66, 109, 113, 174, 187-231, 253, 279, 281-

284, 286-289, 308, 387-388, 400-401, 403-404, 425, 432, 440-441, 449, 492, 495, 497, 512, 517, 559, 564, 573, 592-593, 599, 643, 659, 665, 672, 692, 704, 785, 786, 798, 803, 805, 807
Hakkı Paşa 34, 37, 214, 236, 257, 404, 431, 446, 535-536, 562, 591, 649, 650-652, 708
Halaskâr Zabitan 267, 725, 727, 729, 732, 734-736, 738-740, 745, 746
Havran 235-236, 241, 739
Hilal-i Ahmer 458-461, 798
Hizb-i Cedit 38, 805
Howard Taft 376-377
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 17, 487, 707-708, 711, 718-721, 725, 746-747, 787, 796, 798
Hüseyin Hilmi Paşa 29-30, 126, 155, 596-598, 642, 644, 645-646, 649-651, 736, 741-743, 747, 761, 798, 800, 802-803, 806
II. Abdülhamid 19-20, 28, 31-32, 45, 69, 86, 115, 134, 188, 210, 238, 239, 252-253, 255-256, 289-291, 301, 310, 319-320, 326-327, 350, 375, 514, 611, 636, 639, 641, 647-648, 653, 654, 662, 665, 669, 671, 676, 680, 682-683, 686, 692, 696, 698-699, 762, 770, 774
II. Wilhelm 22, 109, 290, 292-293, 296, 344, 351, 358, 644
Irak 27-28, 41, 232, 237-241, 245, 348-349, 405, 425-426, 428, 432, 678, 700, 717, 793
İngiltere 16, 22, 30, 44, 45-49, 51-53, 56, 62-63, 65-73, 75-76, 88, 92, 95-96, 98-99, 101-102, 110, 112, 114, 134- 135, 137, 138-143, 145-146, 157- 158, 161-162, 166-171, 173-174, 176-178, 180, 183, 186-188, 191, 192-194, 203-205, 207-210, 211-213, 218, 229, 235, 240, 255, 261-263, 281, 283-284, 289-293, 296, 299-300, 302-303, 306-307, 309, 311-317, 320-325, 327-333, 335-336, 338-340, 342-345, 347-349, 354, 358-359, 361-365, 369-374, 384-387, 389-391, 395-396, 400, 403, 405, 408-413, 414-434, 437-439, 447, 451, 455, 462, 466-467, 470-471, 473-476, 482, 483, 484-487, 494-495, 507, 510, 518, 526, 533-536, 541, 548, 561-562, 566-568, 570-571, 579-589, 592-593, 602, 604, 620, 625, 627-628, 642, 644-645, 647-649, 651, 654, 657, 665, 667, 672, 686, 712, 756, 775, 785, 787, 799, 802, 804
İran 27, 158, 161, 178, 211, 213, 305-306, 311, 318-348, 367, 388-389, 391, 397-398, 426-427, 429, 431, 455-457, 473, 536, 545, 785, 795, 797, 799, 802, 806-807
İspanya 16, 275, 311, 326, 351-355, 357-360, 364-365, 368-370, 378-382, 407, 409, 484, 583, 585, 612, 756, 806
İswolski 103, 113-114, 137-138, 140, 142, 145-146, 158, 159, 160, 165, 178, 183, 186-187, 304-305, 386-387, 396, 439, 440-442, 492, 498-501, 648
İşkodra 80, 255, 261, 269-272, 275, 512, 528-530, 536-537, 539, 547, 559-561, 567-568, 570-571, 575-577, 582-584, 587-591, 664, 785, 806
İtalya 16-17, 23, 37, 80, 99, 101, 114, 117, 121, 136, 138, 141, 158, 163, 166-167, 170, 179, 189, 191, 192, 193, 206, 211, 225, 250-252, 256, 260, 265, 270, 272, 275-276, 290, 294-299, 302, 304-305, 310-314, 328, 331, 342, 346, 354, 362-363, 382-384, 387-392, 409, 412, 421-423, 427, 432, 437-487, 492, 494-495, 520, 523-524, 529, 539-540, 547- 548, 567, 570, 577, 583, 605,

617, 645, 647, 649, 709-710, 725, 730-732, 756, 785, 796, 799, 802, 803-805
İttihad ve Terakki Cemiyeti 20, 29, 31, 43, 249, 635, 682, 685, 703, 729, 777-778
İzmir 48, 53-55, 148, 188, 192, 199, 246, 252, 380, 408, 444, 451, 465, 469, 476, 478, 486, 548, 555, 582, 592, 595, 637, 713, 717, 771, 788, 798, 801-802, 804-807
Japonya 46, 139, 305-307, 310-311, 314, 323, 376-377, 386, 393-398, 697, 698, 806
Jean Jaures 55, 58, 731
Kâmil Paşa 13, 45-46, 66, 86-87, 93-94, 106, 137-138, 141-142, 154-155, 162, 165-167, 183, 191, 267, 315, 383, 423, 525-526, 640-646, 734, 741, 746-747, 757, 798
Karadağ 78, 80-81, 136, 144, 163-164, 172-173, 181, 240, 242, 250, 253-256, 258-260, 262-264, 269-270, 272, 275, 305, 421, 492, 494, 503-504, 512-513, 517, 521, 529-530, 539, 546, 557, 560-561, 567-569, 571-573, 575-576, 582, 583-584, 587-591, 605, 616, 805
Kiderlen Waechter 309-310, 312, 344, 368, 371-374, 461, 475, 648
Kirmanşah 330, 336, 337
Kosova 182, 252, 254, 257, 261, 265, 586-587, 617, 655-656, 725
Kuveyt 28, 237, 240, 349, 425, 429-432, 434, 536, 793
Kürtler 39-40, 682-683, 688, 793
Le Journal de Debats 307
Le Temps 50, 58, 60, 93, 101, 115, 142, 145-146, 157, 159-160, 166, 169-171, 183, 186, 206, 214, 220, 236, 275, 302, 308, 316, 349, 350, 353, 356, 365, 366, 398, 400-402, 410-412, 426, 433, 440, 444, 456, 484-485, 492, 502, 626, 650-651, 657, 786
Lloyd George 363, 365, 370, 372-374, 417
Lokal Anzeiger 299, 308
Londra 45, 47-49, 51-53, 55, 59, 6-63, 66, 67, 69-70, 72-73, 110, 114, 132, 142- 145-146, 156-158, 161, 205, 207, 246, 256, 269, 272, 281, 299, 312-313, 361-362, 385-387, 391, 403, 419, 424, 430-431, 459, 473, 526, 527-528, 530, 532, 535-536, 546, 564-565, 568, 575, 582, 590-592, 596-598, 600, 604, 606-607, 613-614, 616, 620, 624, 626-627, 629-631, 645-646, 668, 700, 733-734, 788, 801, 804
Lütfi Fikri Bey 31-32, 717, 762, 763, 781, 796
Macaristan 44, 77, 79, 81, 93, 105, 141, 146-147, 151, 156, 159, 160, 167, 177-179, 185, 199, 251, 255, 264, 315-316, 326, 362, 440, 475, 513, 523, 525, 529, 547, 556-557, 560-561, 567-568, 577, 582, 587, 595, 596-598, 603, 614, 618, 620-621, 649, 756, 799
Mahmud Şevket Paşa 46, 241, 244, 253, 267, 299-301, 514, 527, 555, 565-566, 647, 652, 664-665, 726, 728-733, 747-753, 769
Makedonya 85, 105, 109, 118, 120-122, 126-127, 132-136, 138-140, 143, 261, 319, 425- 426, 503, 506,-509, 531, 549-550, 554-555, 565, 584, 586, 601, 608, 612, 613, 616, 618, 623, 626, 692, 768
Marschall von Bieberstein 310, 312, 348
Maurice Bompard 77, 399, 648
Mebusan Meclisi 21, 48, 51, 66, 192, 230, 370, 641, 704, 709, 712-715, 720, 722, 733, 736, 742-743, 745, 747, 753-755, 757-760, 764, 787
Mısır 13, 121, 206-207, 231, 245-247, 294, 351, 358, 369, 373, 377-378, 412, 420-425, 437-438, 454-455, 485,

536, 545, 697, 775, 780
Muhammed Ali Şah 320-323, 326, 799
Neue Freie Presse 93, 97, 197, 218-219, 263, 264-265, 295, 308, 440, 599, 730, 744, 786
Novoye Vremya 184, 187, 345, 346, 388, 503
Pichon 49-50, 59, 199, 205, 217, 218, 315, 316, 349-401, 404-406, 428, 440-441, 610, 620
Potsdam Mülakatı 16, 311, 313, 315-316, 342, 344-350, 398, 405
Reuter Ajansı 218
Rıfat Paşa 113-114, 174, 176, 186, 205, 206, 208-209, 349-350, 419, 428-429, 458-459, 494, 564, 645-646, 652, 707, 758
Rodos 476-478, 483, 487, 805
Romanya 23, 77-79, 106, 123, 137, 206-207, 410, 494, 513, 520, 529, 530, 532-533, 535-538, 547, 554, 556, 569, 570, 622-627, 785, 804
Rumlar 35, 120, 189, 196, 200, 482-483, 542-543, 546, 586, 595, 635, 696, 703-704, 719, 796
Rusya 16, 21, 22, 46, 68, 78, 80, 85, 87-88, 94, 99, 101, 111, 112-117, 133, 135, 136-142, 145-146, 152, 154, 156,-162, 165-167, 170-172, 175-189, 191-192, 196, 201, 211, 220, 250, 254-255, 256, 258, 260, 263, 269-270, 272, 276, 281, 283, 290-291, 299, 302, 304-307, 310-350, 354, 361-362, 364, 374, 385-413, 426-427, 439-442, 447, 450, 453, 467, 470-471, 473-475, 481-484, 486, 493-494, 496, 497-506, 510, 513-514, 516-520, 523, 525, 529-530, 533, 538, 540, 546-547, 556, 560, 562, 566-571, 574-576, 584-585, 586-587, 589, 595, 602-603, 610-611, 614-616, 618-625, 627-628, 647-648, 657, 688, 695, 697, 767, 785, 800
Sazanof 333-344, 347, 350, 390-391, 467-468, 473, 567, 575-576, 614
Selanik 23, 88, 120, 126, 137, 148, 250, 270, 337, 451, 469, 491, 506, 525, 528, 543, 545-547, 549, 553-556, 559, 587, 606, 609, 612, 613, 637, 662, 680, 777-778, 785
Settar Han 319, 322, 323
Sırbistan 80, 85, 90-91, 99, 113, 136, 142, 144, 156, 163-165, 172-173, 175, 178-186, 195-196, 250, 269-270, 274, 491-494, 504-508, 511-513, 517, 520, 521, 532, 546, 557, 559, 561, 568, 573, 576-577, 580, 582, 586-587, 596-599, 601, 603-606, 608-609, 612-621, 623-624, 626, 630, 649, 654, 657, 665, 752
Silistre 532, 533
Sobranya Meclisi 107, 132, 133, 509, 510
Sofya 86, 87, 88, 91, 93, 96, 100-101, 107, 109-111, 118, 121-123, 129-130, 132, 134-136, 163, 178, 263, 472, 507, 510-512, 514, 527, 530, 537, 563, 601, 603, 610, 622, 626
Suriye 148, 232, 235, 243-247, 353, 411, 413, 437, 464, 478, 545, 595, 678, 700, 717, 752
Şeyh Abdülaziz Çaviş 775
Tahran 319, 320, 322, 326, 329, 331-332, 334-335, 338, 341, 344
Tebriz 319-320, 322-323, 331, 334-337
Theodore Roosevelt 375-378
Times 69, 168-169, 206, 242, 260-262, 265, 322-323, 345, 348, 350, 395, 398, 405, 425-426, 428-429, 432, 453, 535-537, 562, 590, 598, 786, 802
Tittoni 114, 140, 298, 439, 440-441, 467
Tunus 297, 366, 368, 401, 409, 414, 437-438, 454-461, 775, 780
Üçlü İtilaf 149, 295-297, 311, 313, 315-316, 340, 402-403, 443-444, 450, 462, 465, 470, 472- 473, 496, 524, 529, 537, 546- 574, 589, 608, 785

Üçlü İttifak 16, 78, 114, 170-171, 178, 250, 275, 289-291, 294-299, 301-302, 304-305, 307-315, 391-392, 395, 409-412, 420, 438, 441, 443, 447, 450, 457, 461-462, 465-466, 470, 472-473, 475, 496, 497, 524, 529, 533, 562, 574, 593, 620, 785
Venizelos 221-230, 286-288, 511, 542, 610, 616, 806
Yanya 269, 271, 528, 530, 536-537, 539, 545-547, 551-553, 559, 563, 582, 587, 785, 803
Yemen 109, 193, 232, 236-238, 241-243, 425-426, 444, 595, 661, 664, 681, 739, 768
Yunanistan 16, 20, 44, 48, 53, 59-60, 65-66, 70, 102, 187-196, 198-202, 206-208, 210-211, 213-218, 220-231, 271, 274, 279, 280-289, 387, 400, 403, 413, 441, 482-483, 492, 494-495, 497, 507, 510-512, 517, 521, 532, 538, 542-543, 545-547, 549, 551, 553-556, 559-560, 565, 570, 573, 575, 577, 580, 587, 591, 593-595, 598, 599, 601-605, 608-613, 615-616, 618-619, 623-624, 626, 630, 659, 661, 665, 672, 752, 772, 786-787, 794, 798-799, 802, 806
Yusuf İzzeddin Efendi 43-44, 205, 419, 421, 507, 594